

Aksjonsforskning og bærekraft

Et ressurshefte til bruk i skolehverdagen

folkehøgskolene

 Framtiden
i våre hender

Kjære deltager i prosjektet aksjonsforskning og bærekraft

Skolehverdagen er hektisk. Det er elever, kollegaer, turer, undervisning og skoledrift. Ting skal og må gjøres. Meningen med dette ressursheftet er at det kan være en hjelp i en praktisk hverdag. Her vil du blant annet finne begrepsavklaringer, forklaringer og tips.

Hvorfor skal vi jobbe med bærekraft i folkehøgskolen?

- › Unik arena – elevene bor på skolen 24-7
- › Pedagogisk frihet – vi har mulighet til å sette fokus
- › Folkehøgskolen kan ta føringen, vise vei - og gjøre en forskjell!

Hvordan kan folkehøgskolen være med å legge premissene for en bærekraftig utvikling?

Folkehøgskolens formål er å fremme allmenndanning og folkeopplysning. Å gi kunnskap og forståelse om bærekraftig utvikling og hva det innebærer for samfunnsutviklingen og hvordan det påvirker den enkeltes liv og muligheter, er viktig i dagens samfunn.

Et spørsmål vi vil utforske, er om vi kan gå fra kvantitativ til kvalitativ vekst? Et år på folkehøgskole er et år med kvalitativ vekst. Et år hvor livskvalitet er i sentrum. Kan nettopp folkehøgskolene være med å fylle vekstbegrepet med kvalitet? Kan vi bidra til en utvikling hvor vi i større grad går fra materiell vekst til vekst i livskvalitet?

Men om vi ikke skal øke forbruket og produsere enda flere ting, hva skal vi gjøre da? Hva skal vi fylle tiden med? Kan vi tenke oss å tjene mindre og heller bruke tiden på andre ting?

Hva med kunst og kultur, naturopplevelser, sankning i naturen, omsorg, den gode samtalen, tid til hverandre, tid til vedlikehold, tid til matlaging fra grunnen av. Kan dette være eksempler på kvalitativ vekst?

Prosjektet aksjonsforskning og bærekraft inviterer elever og ansatte i folkehøgskolene til å utforske og reflektere rundt slike spørsmål og mange flere knyttet til en bærekraftig hverdag i en bærekraftig verden.

Innledning	4
1 Å forske i egen skolehverdag	5
Det indre forskningsperspektivet	5
Selvvurdering, forskning og aksjonslæring	5
Aksjonsforskning	6
Forskende partnerskap	8
Noen ord om GLL	10
Litteraturtips:	10
2 Et samarbeidsprosjekt for fremtiden	11
3 Hva er aksjonsforskning og aksjonslæring?	13
Hva er forskjellen mellom aksjonsforskning og aksjonslæring?	15
Endringshjulet	17
Aksjonsforskning: En strategi for endring	18
Forholdet mellom miljøledelse, undervisning og aksjonsforskning	18
4 Hva er egentlig bærekraft?	19
Brundtlandkommisjonen	19
Bærekraft og føre var-prinsippet	22
Bærekraft og etikk	22
Bærekraftig utvikling - kort historie:	23
FNs 17 bærekraftsmål	24
5 Klimaproblemet. Vi kan være en del av løsningen!	25
Klimaforandringer	25
Jeg og du – en del av løsningen!	25
Naturens tålegrenser	26
Hva skal vi måle?	29
Karbondioksid, CO2 ekvivalenter, Metan, Lystgass	30
6 Bærekraftige folkehøgskoler for framtiden	31
Bærekraftige folkehøgskoler	31
Hvor bærekraftige er skolene i dag?	32
7 Arbeid på skolene	33
Påvirkning i lokalmiljøet	33
Nye gode livsvaner	33
Vår forbrukermakt	33
Myndiggjøringshjulet	34
Skryt av det dere gjør	34
Bærekraft både i undervisning og drift	35
Bærekrafttemaer	35
Økonomi - den tredelte bunnlinjen	40
Vi er på vei	40
8 Ressurser	41

Innledning

Unge involvering og engasjement er helt avgjørende for at vi skal lykkes med å skape bærekraftige samfunn som sikrer miljø, gode levekår og medbestemmelse for alle i årene framover – både lokalt og globalt. Og det er elevene som står i sentrum for dette prosjektet. Målet er å styrke elevenes læring, engasjement og mestring for å bidra til en bærekraftig utvikling.

Prosjektet «Aksjonsforskning, aksjonslæring og bærekraft – Folkehøgskolen for fremtiden» har tre likeverdige målsetninger:

- › Bærekraft skal være en integrert del i undervisning og aktiviteter – på alle landets folkehøgskoler.
- › Styrke og videreutvikle miljøledelse i folkehøgskolenes drift og husholdning.
- › Utvikle kunnskap om hvilke pedagogiske prosesser som best fremmer engasjement og læring for bærekraft, med særlig vekt på aksjonslæring og aksjonsforskning.

Den røde tråden i prosjektet er aksjonsforskning og aksjonslæring som en integrert del av undervisningsprogrammet. Den tematiske rammen er bærekraft og miljø som danner selve kjernen og innholdet for undervisningsopplegget.

Vår erfaring er at engasjement blir til når opplevelsen av individuell avmakt erstattes av myndiggjøring og mestring. Derfor er involvering og undervisning som legger til rette for felles læring og dialog en viktig innfallsvinkel, hvor elevene blir bedre i stand til å forstå virkeligheten og handle på en måte som bidrar til å virkeliggjøre våre grunnverdier.

Å gi unge mulighet til å forske med utgangspunkt i egne problemstillinger og erfaringer, er et arbeid vi i prosjektet vil utvikle og kvalitetssikre. Folkehøgskolen har de beste forutsetninger for å legge til rette for dette – både for skolen og samfunnet ellers.

Men for at dette skal lykkes, må lærere, ledere og praktisk personale gå i front og selv trene seg i å bli mer forskende i egen hverdag, slik at de kan være en støtte for de unge som går inn i denne nye rollen.

Aksjonslærerens rolle vil følges opp i prosjektperioden blant annet gjennom opplæring, samtaler og erfaringsutveksling. Dette ressursheftet er en del av denne oppfølgingen, og vi håper det vil være en nyttig ressurs i arbeidet deres.

Vi ønsker dere alle lykke til!

Vennlig hilsen Prosjektgruppa, ved:
Kristine Lindberg, *Framtiden i våre hender*
Astrid Bjerke, *Framtiden i våre hender*
Brita Phuti, *Folkehøgskolerådet*

Marie Wiland, *Noregs Kristelege Folkehøgskolelag*
Sindre Vinje, *Folkehøgskoleforbundet*
Tom Tiller, *Professor i pedagogikk og forskningsleder*

Oslo, 20. oktober 2015

Av Prof. Tom Tiller, vitenskapelig leder av prosjektet

Det indre forskningsperspektivet

Det indre forskningsperspektivet handler om ledere og medarbeidere som samler empiri og data mens de er på innsiden av egen virksomhet eller eget prosjekt. Vi kan også si at de forsker i eget felt eller egen kultur.

Når disse praktikerne, som forholder seg forskende til sin egen praksis, møter og samarbeider med forskere som har samme mål som dem – å lete etter mulige alternative løsninger, modeller og metoder som gir bedre kvalitet og måloppfyllelse – snakker vi gjerne om et forskende partnerskap. Vi er nå i oppstarten av et riktig stort og fint forskende partnerskap i prosjektet «Aksjonsforskning og bærekraft».

Læring oppstår ved at perspektiver møtes og brytes. Møtet mellom et indre og et ytre perspektiv i vurderings- og forskningsammenheng vil kunne fremme læringen. Perspektivmøtet mellom unge forskere i folkehøgskolen og mer erfarne profesjonelle forskere har derfor i seg spennende perspektivmøter som gir næring til læring.

Et slikt partnerskap har mange aspekter, mange begreper og mange praktiske grep som kan benyttes og aktiveres for å få det best mulige utbytte av arbeidet.

Ett slikt begrep, som relativt mange har valgt å se nærmere på og utprøve i form av praktiske grep, er GLL-metoden. Vi skal snart se nærmere på denne, men først noen generelle ord om selvvurdering, forskning og aksjonslæring.

Selvvurdering, forskning og aksjonslæring

Vurdering heter også evaluering, fra det engelske e-value-ation. Vi har delt opp ordet så vi bedre kan se selve grunnbegrepet; value. Det handler om verdier, om å finne fram til de verdier som arbeidet gir, og om prosessene makter å bringe fram de resultater som målene og intensjonene beskriver.

Det er en lang og kronglete vei fra det vi kan kalle formuleringsarenaen og til realiseringsarenaen. På godt norsk betyr dette veien fra ord til handling.

Vi tror det er viktig å legge seg på minnet at vurdering handler om å finne fram til og ta vare på de verdier som målene, intensjonene eller ordene gir uttrykk for.

Forskning heter re-search på engelsk. Ordet forteller oss at det handler om å søke, og søke på nytt, etter de gode forklaringene, de grunnleggende vilkårene og poengene, og de beste løsningene.

Vurdering og forskning kan ikke gjøres i et vakuum. De må ha «ryggdekning» i form av mål og uttrykte verdier. Med utgangspunkt i de formulerte målene skal vurdering og forskning saumfare virksomhetene på jakt etter det beste alternativet fram mot målet.

Hensikten med vurdering og forskning er ny, robust læring, utvikling av kvalitet og fornyelse av systemer, kulturer og kontekster som fungerer bedre enn de eksisterende. Det er særlig aksjonsforskningen som har forbedring og fornyelse som uttrykt mål.

Selvvurdering er del av et større vurderingspanorama. Dette er et forholdsvis kjent begrep i folkehøgskolen. Vanligvis skiller vi mellom ekstern og intern vurdering. Disse to vurderingsaspektene forutsetter hverandre. At selvvurdering er nødvendig, betyr ikke dermed at den er tilstrekkelig.

Poenget er at deltakernes interne perspektiver kan møte eksterne betraktninger på en kritisk og konstruktiv måte. Selvvurdering har hittil vært den minst påaktede av disse to.

Vurderingsopplegg i moderne organisasjoner har stort sett foregått etter prinsippet «alt godt kommer ovenfra og utenfra». Overvekt på eksterne vurderings-tiltak har blant annet vist seg å skape usikkerhet og avmaktsfølelse hos deltakerne. Den deltakerdemokratiske rett til å bli hørt ivaretas ikke godt nok hvis aktørenes egen vurdering ikke får komme til uttrykk.

Skal selvvurdering kunne balansere det totale vurderingsbildet, må deltakerne kjenne seg trygge på at data som framkommer ikke misbrukes eller brukes til andre formål enn det som var planlagt. Internbasert vurdering fordrer tillit til at aktørene på grunnplanet kan bringe bærekraftige vurderinger til torgs.

Ingen personer eller nivåer i systemet har krav på mer informasjon enn det som kan nyttiggjøres til planlagte formål. Informasjonsoverskott kan øke faren for misbruk. De som deltar i vurderingen skal derfor alltid ha kontroll over hvor mye og hvor detaljerte vurderingsdata de ønsker å formidle til parter utenfor den indre vurderingsringen.

Utøvelse av internvurdering fordrer tanketid og tenkeplasser. Det kreves gode og kontinuerlige time-out og møteplasser i organisasjoner som oppfordrer sine medarbeidere til å vurdere gjennom det indre øyet. Internvurderingen krever «langsom tid». Vurderingen skal følge virksomhetene og ha et langsiktig perspektiv.

Aksjonslæring er et nytt begrep som kan sies å ha nært slektskap til selvvurdering, men forholdet til selvvurdering er ikke så godt avklart utover at mange

ser dette som to sider av samme sak. Begrepene er ulike, men det aksjonslærere og selvvurderere gjør, har mye til felles. Folkehøgskolen har hatt et omfattende selvvurderingsprosjekt. Når vi studerer hva som er gjort her, ser vi mange fellestrekk med aksjonslæringen. Det er mulig at en forskjell handler om forholdet til selve aksjonen, og at vi ikke kan snakke om aksjonslæring uten at det foreligger en aksjon, eller en konkret, planlagt utviklingsprosess, som en skal ha et tett og godt selvvurderende øye til.

I dette prosjektet tror vi at aksjonslæring vil være det mest dekkende ordet, der det er snakk om å gjennomføre planlagte prosjektaksjoner der bærekraft og miljø er den avgrensende faktoren og danner kjernen og innholdet i virksomheten.

Aksjonslæring er en lillebror til aksjonsforskningen i den forstand at begrepet er yngre og ikke fullt så modent og avklart. Aksjonslæring innebærer at man forholder seg forskende til virksomheten, på linje med det forskere gjør, men man har ikke kravene på seg om å skrive vitenskapelige rapporter og avhandlinger. Det som er felles er systematikk og grundighet og ønske om en best mulig dokumentasjon.

Aksjonsforskning

Det «ferdige alternativ» er «ferdig» i dobbelt forstand. Slik innleder Thomas Mathiesen sin bok «Det uferdige» (Mathiesen 1971). Det ferdige alternativ vil alltid måtte vende tilbake til det gamle.

Hvis man ikke våger seg inn i det nye og det uferdige, vil forskningen og utviklingen stanse og størkne. Forskningen har som oppdrag å ligge i front. Målet er at forskning på en sikker og pålitelig måte kan være med å flytte kunnskapsfronten framover, til beste for mennesker, organisasjoner og for samfunn.

Å være forsker betyr på mange måter å lære seg å leve med det uferdige, å leve med skissene, med de åpne alternativene. Forskere flest vil befinne seg i en dilemmasone mellom det ferdiges krav og det uferdiges nødvendighet. Det som allerede er ferdig, og det er det meste rundt oss i yrke og dagligliv, har sin egen tyngdekraft. Det ferdige øver påtrykk på skissen i retning av den ferdige tegning eller konstruksjon.

Det uferdige har plass i all forskning. All forskning søker etter bedre og klarere svar og mer robuste løsninger på de problemstillinger som reises. All forskning vil påvirke de systemer eller de mennesker som granskes. Den verdifrie forskning er en myte som er avlivet for lengst.

En første grenseoppgang mellom aksjonsforskning og annen forskning gjelder forholdet mellom informasjonsuthenting og ønsket om realisering av bestemte praktiske eller politiske verdier. De verdier og mål som danner bakgrunn for forskningsprosjektene er her styrende for informasjonsuthenting.

Verdimomentene påvirker forskningen fra den spede begynnelse og helt til slutt. På denne måten kombinerer aksjonsforskningen på en synlig og bevisst måte to dimensjoner som forsøkes holdt atskilt i forskning ellers.

Aksjonsforskere er ikke redd for praksis. De er faktisk avhengig av å grave i praksisfeltet, sammen med de som arbeider der fra før, for å kunne få de ønskede resultater. Bevisst og målrettet påvirkning er legitim her, mens den er bannlyst i annen forskning.

Dette gjøres dels ut fra innsikt om at forskningen, i alle fall i sine konsekvenser, ikke kan være verdifri, og dels ut fra erkjennelsen om at forskere har rett til å

være engasjerte samfunnsborgere som gjennom sine forskningsverktøy kan bidra til å skape bedre alternativer til det som eksisterer.

Det er kanskje på dette punktet i grensedragningen mellom aksjonsforskning og annen forskning at de store misforståelser har dannet seg. Når balansen mellom systematisk innhenting og analyse av data og de praktiske handlingene tipper i retningen «mye aksjon og lite systematisk gransking og undring», så kan det være grunn til å spørre om dette skal kunne kalles forskning.

De fleste synes å være enige om at det skal kunne kreves en refleksiv og teoritilknyttet «tekst» (skriftlig rapport, film, video etc.) for at et prosjekt skal ha merkelappen forskning på seg.

En annen grenseoppgang er at kunnskaper som skapes i et aksjonsforskningsforløp føres tilbake til praksis ut fra målsettingen om å forbedre, endre eller overskride det bestående og ikke utelukkende bli ført i retning av bøkene, rapportene og teoriene. Aksjonen forutsettes forbedret, noe som også leder til en ny runde med datainnsamling.

Aksjonsforskningen næres av den kreative spenstighet som ligger i skissene, forslagene, refleksjonene og ideene når mennesker møtes og meninger brytes. De som deltar i denne type forskning må ha styrke til å holde ut i dilemmasonen, og de må ha styrke til å holde igjen når det ytre presset på ferdiggjøring av det uferdige øker.

Spørsmålene er forskningens og utviklingens beste tjenere. De forskere som har funnet svaret på forhånd går i alle fall ikke inn i en spennende prosess. Som aksjonsforsker stiller du med mange spørsmål, spørsmål som er tett knyttet opp mot et ønske om å

forbedre, fornye, forandre eller rekonstruere. Men så snart du møter feltet og de som arbeider der, settes spørsmålene dine på en prøve. Du vil kanskje oppdage at du må se på dine formuleringer på nytt eller innse at det du trodde var kjernespørsmål ikke er annet enn perifere og «eksotiske» undringer.

Kanskje viser det seg at spørsmålene dine ved oppstart som forsker er de samme som praktikernes og disse guider godt et stykke ut i prosessen. Men så oppdager du og de andre at begge hadde tatt feil eller hatt for liten sikt på problemfeltet, og følgelig må snu og ta opp trådene igjen, denne gang med nye spørsmål i bagasjen på søk etter det gode alternativet.

Uten vilje og evne til kontinuerlig å vurdere om spørsmålene er gode, vil veien fra skisse til ferdig tegning kunne bli så kort at tegningen er ubrukt for nykonstruksjoner.

Søken etter alternativer til det bestående innebærer kritikk av de eksisterende ordninger. Alternativet motsier systemet og risikerer å såre og fornærme systemets fanebærere. Alternative løsninger kan provosere de som befinner seg i de lune tradisjonsrommene. Systemer reagerer blant annet ved å forsøke å uskadeliggjøre det nye eller de nye som provoserer og irriterer, ofte gjennom neglisjeringsmekanismer eller innkapsling.

For mange er det både komfortabelt og lett å vandre den oppgatte vei. Når alternativet antyder at veien ikke fører fram til målet, og foreslår en ny mulighetstrase, vekkes smådjevler og demoner og motstandens barrierer reiser seg tårnhøye.

Men selv om det kan fortone seg vanskelig å forme ut alternative løsninger og ordninger til det bestå-

ende, er det i mange tilfeller også vanskelig å ikke velge det uferdige som alternativ i forskningen. Man kan bli trøtt av å gå den slagne landevei, og den eneste mulighet for å få føttene til å danse er å gå ved siden av veien og trække nytt spor i ukjent terreng.

I andre tilfeller, og det er her aksjonsforskningen har sitt arnested, er det umulig å se på rådende forhold uten å aktivt bidra til å forandre dem: Sosial nød, rasisme, undertrykkelse, maktmisbruk, kjønnsmessige ujevnbyrdighet, demokratisk forfall og demokratiunderskudd, for eksempel. Det finnes situasjoner som berører forskere så inntrengende at det ikke finnes alternativer utenom å aktivt søke alternative og bedre løsninger gjennom å koble forskning og praktisk, målrettet handling.

Forskende partnerskap

Et forskende partnerskap er et forholdsvis nytt fotavtrykk i skoleforskningens landskap. Det er spor etter to parter som vandrer sammen. Av og til går sporene nært hverandre, men noen ganger splittes de og avstanden øker, for igjen å møtes. Sporene vitner om samarbeid og samordning. De forteller om partnere som sammen søker nye stier fram mot målet. Det er spor av gjensidighet i læring og utvikling. Sporene vitner om undring og fantasi i det sosiale landskapet.

Det er et partnerskap mellom forskere og forskende praktikere. I dette partnerskapet forskes det ikke primært *på* folkehøgskolen og arbeidet der. Forskerne forsker heller ikke bare i feltet. Forskerne forsker *med, sammen med*, forskende elever, lærere, andre ansatte, ledere.

Vi forsker sammen for å finne de beste veiene til den beste utviklingen. Utvikling krever at vi kan avvikle

innviklingen, og denne prosessen fordrer poengterte spørsmål og problemstillinger. Når vi er opptatt av svar uten spørsmål innvikler vi oss mer og mer i våre egne forestillinger, vaner og rutiner, og lite reell utvikling finner sted. Det forskende partnerskapet forteller om praktikere og forskere som samarbeider om å stille spørsmålene og fortsetter som partnere for å finne svarene.

Læring oppstår ved at perspektiver møtes og brytes. Møtet mellom et indre og et ytre perspektiv i vurderings- og forskningssammenheng vil kunne fremme læringen. Perspektivmøtet mellom unge forskere og mer erfarne profesjonelle forskere har derfor i seg spennende perspektivmøter som gir næring til læring.

Det forskende partnerskapet kan defineres som et tredje forsknings- og utviklingsparadigme.

I det første paradigmet finner vi forskere som står langt borte fra sitt forskningsfelt og passer nøye på for ikke å påvirke personer eller situasjoner med sin hånd eller ånd. Paradigmet krever kjølig distanse.

I det andre paradigmet finner vi forskere som har beveget seg inn i feltet og forsker fra innsiden eller tar et indre perspektiv. I det tredje paradigmet finner vi det forskende partnerskapet.

Det tredje paradigmet forutsetter blant annet anerkjennelse at man kan bedrive god forskning gjennom å intervenere, gjennom å forske sammen med andre. På denne tredje veien er det legitimt å få "praksisskitt" under forskerneglene. Det er også legitimt for elver og lærere i deres hverdag å diskutere hendelser og virksomheter i lys av teori og metode.

Nye veier, eller nye paradigmer, krever nye briller for dem som går denne veien. Det krever også stor vilje og tro på det man gjør. Man må ha den gode følelsen og selvsagt tankens klarhet. Tar vi på oss nye briller, ser vi gjerne verdenen på en annen måte. Vi ser nye utfordringer og mange problemer. Men vi ser også nye muligheter og fortrinn.

Det er vår tro at et godt forskende partnerskap staker ut en ny vei for framtidens folkehøgskole. Denne nye veien avviker på vesentlige punkter fra den gamle ved at den gir dem som arbeider i praksisfeltet enda større ansvar for og innflytelse over sin egen læring. Den representerer noe kvalitativt nytt ved at den understreker verdien av at alle som arbeider i, for og med folkehøgskolen kan lære enda mer kraftfullt i sin skole- og yrkeshverdag.

På denne veien oppjusteres hverdagserfaringene som viktig læringsressurs. Det er en vei mot større profesjonalitet. På denne veien møtes praktikere og forskere på en gjensidig fruktbar måte.

Læring oppstår ved at perspektiver møtes og brytes. Møtet mellom et indre og et ytre perspektiv i vurderings- og forskningssammenheng vil kunne fremme læringen. Perspektivmøtet mellom unge forskere og mer erfarne profesjonelle forskere har derfor i seg spennende perspektivmøter som gir næring til læring. Dette er en forholdsvis nytt felt og vi som skal samarbeide i dette prosjektet skal være oppmerksomme på at vi er helt på forsknings- og erfaringsfronten. I slike fronter er det ikke alltid klarvær i den forstand at vi kan bygge på det som er kjent og trygt. Det kan virke skummelt og truende å gå foran de andre, og derfor er det så viktig at vi får til et best mulig samarbeid i arbeidet for å skape et mer bærekraftig samfunn.

Det snakkes i teorien om den kollektive kapasiteten som avgjørende viktig for vellykkede forsknings- og utviklingsprosjekter. Også i dette prosjektet må vi bygge kollektiv kapasitet for bedre å kunne trekke dette viktige utviklingslasset i samme retning.

Noen ord om GLL

GLL- metoden har vært utprøvd av forholdsvis mange i pilotprosjektet, og med godt utbytte, viser evalueringen. Vi har samlet resultatene fra denne evalueringen i en egen pilotrapport, og skal ikke berøre disse her, men si noen ord om selve metoden og hvordan den kom til verden.

Tar du forbokstavene i ordene **gjort-lært-lurt** får du GLL.

G-en, eller gjort, beskriver den faktiske virksomheten. Du forteller kort og godt om det du og dere i gruppen har gjort.

Så kommer neste trinn, lært, som omhandler det du mener du har lært av det du har gjort. Dette er også første analysenivå, og spørsmålet er enkelt sagt dette: Hva har jeg lært av det jeg har gjort? Her kan vi ikke bare beskrive, men må reflektere erfaringene – dvs tenke ekstra grundig etter.

Det tredje trinnet i metoden er å finne ut hva som er lurt, eller klokt, å gjøre videre, gjøre mer eller mindre av, gjøre annerledes. Lurt- spørsmålet handler om å konstruere de best mulige løsninger i dagene, ukene eller årene framover.

Slik sett ser vi at dette spørsmålet bærer i seg samme tenkning og verdier som de vi finner i aksjonslæringen og aksjonsforskningen, men vi må bare huske at GLL er en av svært mange metoder i

aksjonslæringen. Det er forskjell på en metode og en strategi. Strategi kan forstås som den hovedvei vi velger fram mot målet, mens metoden er det konkrete framkomstmidlet vi bruker på denne veien.

Litteraturtips:

Boken «Aksjonslæring – forskende partnerskap i skolen» av Tom Tiller:

Kap 2-5, side 25-102:

- › Erfaring og læring, side 25-40
- › Aksjonsforskning og aksjonslæring, side 43-59
- › Å forske i feltet, side 65-78
- › Å forske sammen i skolefeltet, side 81-102

Boken «Læreren som forsker» av Tom Tiller:

Kap 1: Å forske i skolens hverdag, side 27-42

Boken «Aksjonsforskning i skole og utdanning» av Tom Tiller:

Kap 1-2 (s. 11-46)

- › Forpliktende forskningsfantasi
- › Aksjonsforskning på nært hold: muligheter og dilemmaer s. 31-4

Lykke til!

Prof. Tom Tiller, vitenskapelig leder for prosjektet
«Aksjonsforskning og bærekraft – folkehøgskolen for fremtiden».

Av Sindre Vinje, Folkehøgskoleforbundet

Prosjektet «Aksjonsforskning og bærekraft» kom i stand som et samarbeidsprosjekt mellom *Framtiden i våre hender* (FIVH) og *Folkehøgskolerådet* (FHR). Det hele startet januar 2014 da FIVH holdt et foredrag på Jæren folkehøgskole. Der ble det drøftet hvordan vi kunne arbeide med bærekraft i samtlige folkehøgskolene

Det varte ikke lenge før FIVH banket på døren til folkehøgskolekontoret og spurte om de var interessert i et samarbeid om et prosjekt, der vi i felleskap skulle invitere alle skolene til å delta i arbeidet med å skape mer bærekraftige skoler. Resultatet ble at vi sammen utarbeidet målsettinger for arbeidet og søkte om midler.

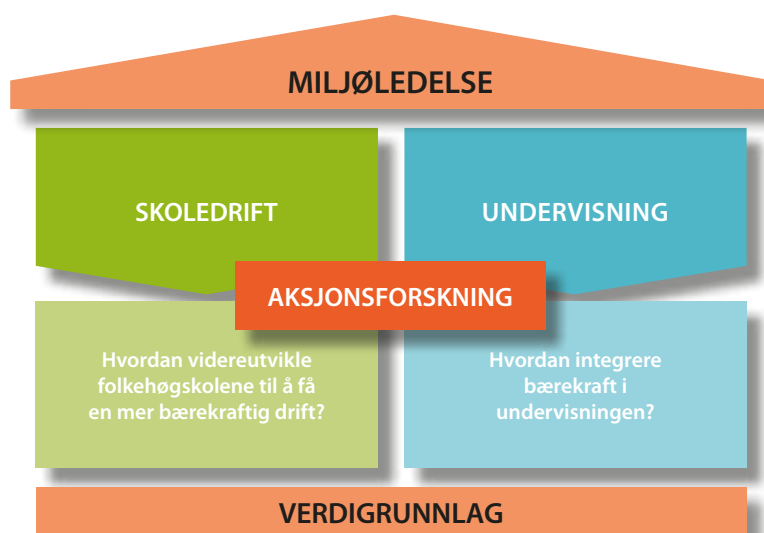
Kort fortalt går prosjektet ut på at vi ønsker å integrere bærekraft i undervisningen, samt å videreutvikle en mer bærekraftig og miljøvennlig drift av folkehøgskolene. Motoren i denne endringsprosessen er aksjonsforskning og aksjonslæring.

De formelle målsettinger for prosjektet er følgende:

- Bærekraft skal være en integrert del i undervisning og aktiviteter – på alle landets folkehøgskoler.
- Styrke og videreutvikle miljøledelse i folkehøgskolenes drift og husholdning.
- Utvikle kunnskap om hvilke pedagogiske prosesser som best fremmer engasjement og læring for bærekraft, med særlig vekt på aksjonslæring og aksjonsforskning.

Fra Bergesenstiftelsen og Sparebankstiftelsen fikk vi midler til å starte prosjektet. Skoleåret 2014/15 var et pilotår der vi fulgte fire skoler gjennom skoleåret: Elverum FHS, FHS Sørlandet, Hurdal Verk FHS og Sund FHS.

På alle de fire skolene var det en gruppe elever som jobbet som aksjonsforskere. De ønsket å gjøre endringer på egen skole og i eget miljø. De satte i gang tiltak (aksjoner) og undersøkte hvilken effekt de ulike tiltakene hadde. Med ny viten, erfaring og læring kunne de stadig stake ut kursen videre i arbeidet med å endre og lære.

Verdigrunnlag, praksis og miljøledelse - Vinje, 2015

Samtidig som at elevene var i arbeid som aksjonsforskere, var skoleledere og ansatte i gang med å se på drift og undervisning. Våren 2015 var det en avslutningsmarkering på pilotprosjektet på hver av de fire skolene, og elever (fra alle pilotskolene) presenterte sitt arbeid ved Universitetet i Tromsø, sammen med lærerstudenter som også jobbet med aksjonsforskning og aksjonslæring.

Etter pilotprosjektet inviterte vi alle landets skoler til å bli med i prosjektet og ved skolestart høsten 2015 hadde 41 av 79 folkehøgskoler takket JA til å delta i prosjektet. Den 24. og 25. september ble det avholdt en oppstartsamling for alle deltagerkolene. Der møtte hver skole med en skoleleder, en lærer, en fra praktisk personal og en elev. Vi ønsker å legge til rette for at hele skolen – med alle ansatte og elever – bidrar til å videreutvikle bærekraftige hverdager i skolen.

Hva er aksjonsforskning og aksjonslæring?

Av Sindre Vinje, Folkehøgskoleforbundet

Dersom vi ønsker å endre noe – forbedre, videreutvikle ved hjelp av forskning, med utgangspunkt i egne erfaringer – da kan vi bruke betegnelsen aksjonsforskning. Det er en *strategi for endring* hvor forskeren ikke forsker på noen, men sammen med noen. Forskeren er selv en aktiv aktør i endringsarbeidet. En aktør som med sitt utgangspunkt og sine erfaringer ønsker en gitt endring. Ved å delta aktivt i endringsarbeidet vil vi kunne bruke de forskningsmetoder vi måtte mene er adekvate til en hver tid for å forstå. Vi vil forstå for å forandre – og forandre for å forstå.

Aksjonsforskning er med andre ord ingen metode, men en strategi for å drive et aktivt endringsarbeid der man bruker de forskningsmetoder man finner fornuftig.

Noen sentrale spørsmål vi kan stille oss i oppstarten er:

- › Hva ønsker vi å forbedre?
- › Hva slags aksjoner (eller tiltak) ønsker vi å utføre?
- › Er det noe jeg må undersøke før jeg begynner med aksjoner (tiltak)? Undersøkelser, intervju, samtaler? Hypoteser?
- › Hvordan skal vi starte prosessen?
- › Hvordan skal vi dokumentere det vi gjør? Dagboknotater? Logg?

Og etter hvert:

- › Fungerte aksjonene/tiltakene?
Hva lærte jeg av dem?
- › Førte aksjonene til noen endringer?
Eventuelt hva og hvordan?
- › Hva slags ny viten, erfaringer og læring sitter vi igjen med?
- › Hvor er vi nå? Hva slags nye aksjoner kan vi nå sette i gang på bakgrunn av det nye vi har lært?
- › Hvordan skal vi dokumentere og rapportere?

Det vanlige i forskningen er å tilstrebe objektivitet. I aksjonsforskning er forskeren derimot en bevegende aktør. Hensikten er å bringe den faglige ekspertisen med i en ønsket samfunnsendrende prosess.

AKSJONSLÆRING

kan beskrives som en læreprosess hvor kollegaer i en organisasjon iakttar og reflekterer over sine erfaringer på en systematisk måte og prøver ut nye tiltak. Ideen er at man arbeider med kontinuerlige selvutviklings- og refleksjonsprosesser sammen med andre. Tom Tiller sier det slik: "Aksjonslæring er en kontinuerlig lærings- og refleksjonsprosess støttet av kollegaer der intensjonen er å få gjort noe (...) med sikte på å forandre situasjonen til noe bedre" (Tiller 1999: 47).

DEN KLASSISKE AKSJONSFORSKNINGEN

Det er viktig at det er et velfungerende samarbeid mellom aksjonsforskeren og de som forskningen omhandler. Hensikten er at de som utfører forskningen og de som det forskes på skal oppnå en form for gjensidig innsikt i hva som vil fungere best for å oppnå ønsket endring. Dette er mest effektivt i samarbeid med enkeltpersoner eller mindre grupper. Siden samarbeidet mellom forskeren og forskningssubjektet er tett, er det sannsynlig at begge parter vil ha læringsutbytte av forskningsprosessen. Aksjonsforskere håper at lærdommen vil komme gjennom frivillig deltakelse. Ideen om aksjonsforskning bygger på forestillingen om at ny kunnskap om egen situasjon stimulerer individet til økt nysgjerrighet og ønske om å lære enda mer.

AKSJONSFORSKNING

er en form for forskning som utføres ved at den som forsker er tett på virksomheten eller området det forskes på. Aksjonsforskning skiller seg fra annen forskning der forskeren trer inn i et område som utenforstående. Formålet med aksjonsforskning er å ha en direkte og umiddelbar påvirkning av forskningsområdet. Målet er å bidra til å finne løsninger på menneskers praktiske problemer i en virkelig situasjon.

Hva er forskjellen mellom aksjonsforskning og aksjonslæring?

Mange hører begrepene aksjonsforskning og aksjonslæring og lurer på hva som egentlig er forskjellen mellom de to begrepene. Vi kan bruke ulike modeller for å forklare sammenheng og forskjell. Helt enkelt forklart kan vi si at aksjonslæring er noe alle kan drive – fra de minste i barnehagen til større multinasjonale selskaper. Utgangspunktet er at man ønsker en endring, og starter en prosess i fellesskap med undring og samtaler, som igjen leder til at man prøver ut ulike tiltak.

Så drar man læring og erfaring av de tiltakene man gjennomfører. Vi får da tilført ny viten, ny kunnskap og nye erfaringer. Hva gjør de nye erfaringene på den etablerte praksis? Vil det føre til en reel endring?

I aksjonslæring er ikke selve databehandling eller rapporteringen så sentral. Man drøfter og samtaler, aksjonerer, lærer, får ny kunnskap og ny praksis.

Vinje 2015

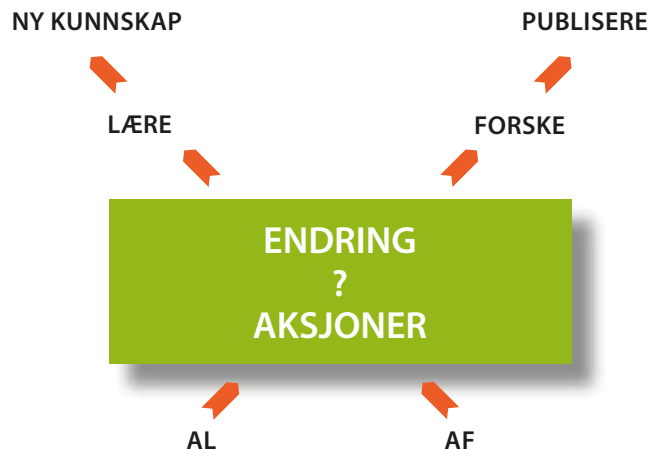

AL og AF - kjerne og frukt, Vinje 2015

Enkelte kan mene at aksjonslæring er selve kjernen, og at aksjonsforskning i realiteten er aksjonslæring som har blitt tilført forskningens briller, databehandling og rapportering. Andre mener at aksjonsforskning og aksjonslæring har den samme kjernen – i ønske om å endre til noe bedre – men tar to ulike utgangspunkt; nemlig i forskning og i praksis.

Er aksjonslæringen kjernen og aksjonsforskningen frukten? Modellen over kan gi en viss forståelse for sammenhengen mellom aksjonsforskningen og aksjonslæringen.

En annen måte å visualisere sammenheng og forskjell mellom de to begrepene. Der starter vi med deres ulike utgangspunkt og målsetting. Mye er likt – de vil begge lære – men aksjonsforskeren vil gå inn i feltet med andre verktøy. Litt andre briller – litt andre spørsmål. De ønsker også å jobbe litt annerledes med resultatene fra arbeidet. De bruker verktøy og metoder fra forskningens verden når de analyserer, dokumenterer og publiserer.

Aksjonslæring (AL) og Aksjonsforskning (AF), Vinje 2015

Endringshjulet

Når vi jobber med aksjonsforskning og aksjonslæring kommer vi inn i en læringssyklus som vi kan kalle endringshjulet. Vi har et ønske om endring – vi gjør noen undersøkelser – utformer noen hypoteser – tester ut aksjoner/tiltak – og får inn ny data som igjen fører til ny kunnskap og læring. Med bakgrunn i ny kunnskap og læring ser vi kanskje utfordringene i et nytt lys og vil kunne stille andre spørsmål, og gjøre nye tiltak. Denne syklusen av undring, aksjon, refleksjon og læring er gjennomgående for både aksjonsforskning og –læring.

Vi får hele tiden ny kunnskap som gjør oss bedre rustet til å gripe tak i utfordringene.

Mange stiller spørsmål om vi må gjøre omfattende undersøkelser før vi går i gang med aksjoner. Svaret er: Nei. Her er ingen definitiv fasit. Vi kan også begynne rett på med aksjoner (tiltak) for deretter å forske og lære av hva som skjer. Ungdom er ofte utålmodig og mange vil begynne med en gang. Gjøre noe – aksjonere. La dem gjøre det. Så kan dere reflektere, samle inn data, drøfte og forske i ettertid.

Endringshjulet, Vinje 2014

Aksjonsforskning: En strategi for endring

La det være sagt med en gang: Aksjonsforskning (og -læring) er ingen metode, men en strategi for å skape endring. Her er det lov til å bevege seg midt i egen hverdag og praksis. Det er lov å være åpen om at man ønsker en endring. Så bruker vi de metoder vi mener er fornuftig for å skaffe til veie og analysere data, gjøre undersøkelser, og så videre. Eksempler på metoder vi kan bruke for å innhente data kan være:

- › Spørreundersøkelser
- › Intervjuer
- › Fokusgrupper
- › Observasjon
- › Feltarbeid
- › Samtaler
- › Videoanalyse

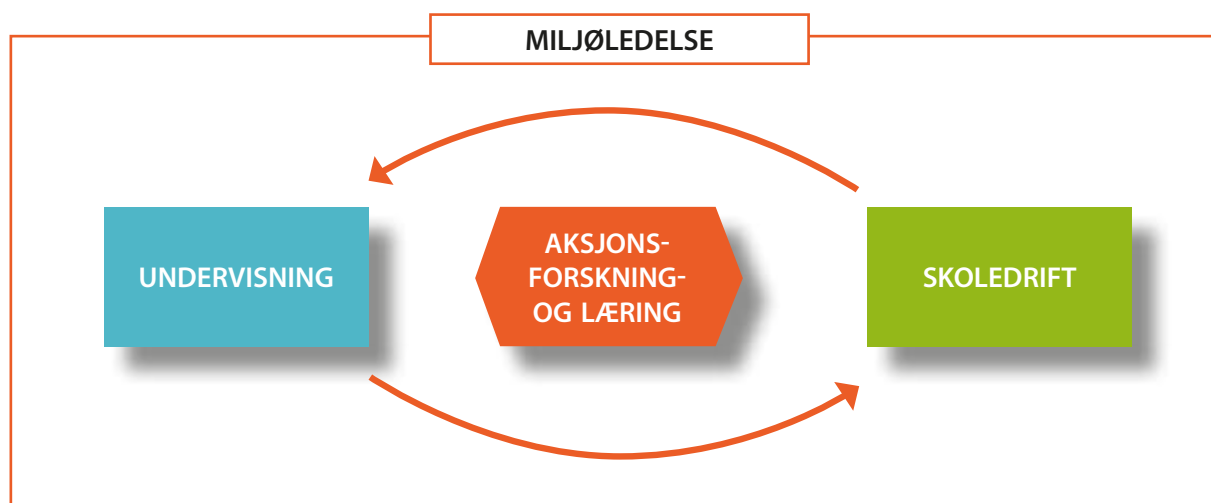
Det er med andre ord få grenser for hva dere kan bruke av metoder. Det er kun ulike måter å tilegne seg ny kunnskap og ny læring.

Forholdet mellom miljøledelse, undervisning og aksjonsforskning

Vi bruker aksjonsforskning og -læring som endringsstrategi får å skape en mer bærekraftig skole. En skole der bærekraft er integrert både i undervisning og skoledrift. Det betyr også at vi bør etterstrebe et tett samarbeid mellom lærere, elever og praktisk personale. Vi må se på skolens aktiviteter som en helhet der vi sammen kan hjelpe, utforske og lære.

Eksempel: Dersom noen elever ønsker å undersøke hvordan medelever reagerer på endrede regler for hvor de skal kaste maten og bruk av mindre tallerkener, så vil det være naturlig å gjøre dette i samarbeid med kjøkkenet.

NB! I prosjektbeskrivelsen bruker vi *miljøledelse*. Det vil si hvordan man drifter skolen på en best mulig bærekraftig måte.

Miljøledelse - Vinje, 2015

Av Christoffer Ringnes Klyve og Astrid Bjerke , Framtiden i våre hender

Begrepet bærekraft kan oppleves diffust og som et til dels misbrukt begrep, et honnørord som brukes for å rettferdiggjøre mange slags handlinger. Imidlertid er det et ord som gir en god oppsummering av hva som skal til for å få en positiv utvikling på jorda.

Begrepet bærekraftig (på engelsk: sustainable) kommer fra det latinske ordet *sustenerere*, som betyr å støtte opp under eller opprettholde. Begrepet bærekraft ble først brukt i økologisk sammenheng, som en måte å økonomisere eller forvalte naturressurser på. Begrepet ble brukt i tysk skogvitenskap i det attende århundre, når man skulle forvalte skogen i et langsiktig perspektiv. Eksempelvis skulle ikke skogbrukeren ta ut mer tømmer enn det som tilsvarte etterveksten, dermed sikret man at skogen kunne gi samme utbytte i all fremtid.

Et annet eksempel er måten jorda skulle holdes i hevd på. Den ene generasjonen skulle ikke gi fra seg jorda i dårligere stand enn det den samme generasjonen mottok den i. Det betyr at den totale bruken av jord-eiendommen må være i økologisk balanse. Ut fra dette kan vi registrere at det ble lagt et forvalteransvar inn i bærekraftig utvikling. Det vil si at bærekraftig utvikling forutsetter at vi:

- › sikrer biologisk mangfold
- › tar vare på og bevarer livsunderstøttende systemer
- › ikke bruker mer enn tilveksten i fornybare ressurser
- › ikke bruker ikke-fornybare ressurser på en måte som kommer i konflikt med de første tre kravene

Brundtlandkommisjonen

I 1987 kom FNs verdenskommisjon for miljø og utvikling (Brundtlandkommisjonen) sin rapport *Vår felles framtid*. Her defineres bærekraftig utvikling som:

- › «Utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov».
- (Vår felles framtid 1987:18)

I *Vår felles framtid* legges det også vekt på at kulturell eller sosial bærekraft skal være basert på respekten for individet, en respekt som ofte blir eksemplifisert gjennom FNs menneskerettigheter. Et bærekraftig samfunn må være basert på frihet, rettferdighet og velferd. I rapporten blir viktigheten av å ha politiske og sosiale systemer som sikrer borgerne medbestemmelse, understreket i flere sammenhenger. Alle disse utfordringene blir knyttet sammen i definisjonen av bærekraftig utvikling.

Begrepet bærekraft blir altså ikke lenger bare brukt om miljø/økologi, men utvidet til også å omfatte økonomi og de sosiale forholdene. For å få en bærekraftig utvikling må hensynet til miljøet, menneskene og økonomien være tre like viktige elementer.

Sammenhengen mellom de tre likeverdige bærekraftselementene.

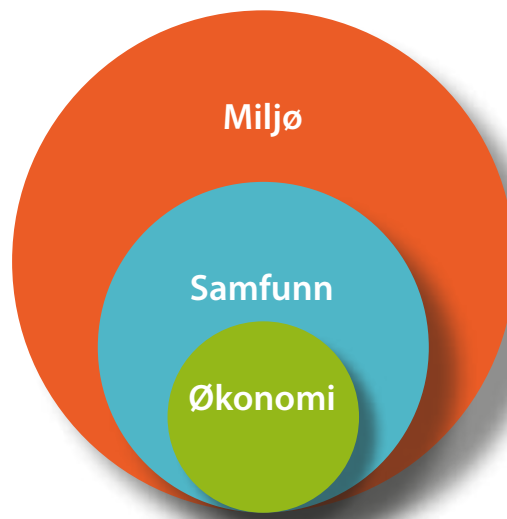
Den mest vanlige måten å visualisere bærekraft på er de tre overlappende sirklene illustrert i modellen over, hvor området i midten er bærekraft. Modellen visualiserer at verdenssamfunnet må jobbe på tre områder samtidig for å skape bærekraftig utvikling:

- › **Miljø:** Klimagassutslipp skaper global oppvarming og store miljøproblemer. Størstedelen av dagens utslipp kommer fra rike land. Miljøproblemer som flom, tørke og andre naturkatastrofer rammer mennesker i fattige land hardest. I tillegg truer presset på naturen arts mangfoldet – det biologiske mangfoldet. Det innebærer at de rike landene må gjøre de store tiltakene for å redusere klima- og miljøbelastningene.
- › **Økonomi:** I verden i dag er det et økende gap mellom fattige og rike, både mellom land og innad i land. Størstedelen av verdens befolkning bor i fattige land, mens det er mennesker i rike land som bruker mesteparten av ressursene. For å minke gapet mellom fattige og rike må vi få en jevnere fordeling av verdens ressurser. Det betyr at vi må skape et økonomisk system som gir fattige land muligheten til å skape vekst og få tilgang til en større del av jordas ressurser, samtidig som vi reduserer belastningen totalt. For at denne veksten skal være bærekraftig må det tas hensyn til miljøet.

› **Sosiale og samfunnsmessige forhold:** Befolkningsveksten skaper et økt press på naturressursene, som igjen gjør det vanskelig for fattige mennesker å jobbe seg ut av fattigdommen. Mange velger derfor å flytte inn til byene, der de ofte ender opp med å bo i slumstrøk. Mange blir utnyttet i arbeidslivet og lever på minstelønn som ikke er nok til å dekke grunnleggende behov. Den underbetalte arbeidskraften i fattige land er mye av årsaken til overforbruk og overflod av billige varer i rike land. Derfor er blant annet levelønn og bedrifters samfunnsansvar viktige saker i denne dimensjonen.

Modellen har også blitt gjenstand for kritikk. Innvendingene har blant annet gått ut på at modellen ensidig impliserer at en likeverdig balanse mellom de tre områdene er det som skal til for å skape bærekraft – heller enn å synliggjøre behovet for en radikal revurdering av hvordan vi tenker at verden faktisk fungerer. Hvis det som skulle til for å redde verden og løse fattigdom er justeringer i balansen mellom miljø, samfunn og økonomi, så ville vi nok ha gjort disse justeringene for lenge siden, mener kritikerne. De hevder at modellen i liten grad synliggjør de reelle begrensningene som ligger i det å få til en bærekraftig utvikling. Og de er bekymret for at modellen åpner for at man mer eller mindre ukritisk identifiserer sosiale, miljømessige og økonomiske faktorer i enhver situasjon, og hevder at det er sammenfallende med bærekraftig utvikling.

En av dem som målbærer denne kritikken, og som viser til en annen og mindre kjent modell for bærekraftig utvikling, er Gareth Kane (The Green Executive, Corporate Leadership in a Low Carbon Economy 2014).

Alternativ modell for bærekraftig utvikling (Kane 2014)

Denne modellen er også en forenkling på lik linje med den mer tradisjonelle bærekraft-modellen over. Men den gir oss et annet rammeverk for å diskutere og håndtere de reelle begrensningene i det å faktisk skape bærekraft. I følge denne modellen er bærekraft en tilstand hvor 1) økonomien opererer under de begrensningene som settes av mennesker, samfunn og sosiale verdier som for eksempel likhet, rettferdighet og frihet, og hvor 2) mennesker og samfunn lever og utvikler seg innenfor de gitte begrensningene som miljø, natur og klima har.

For å oppnå en bærekraftig utvikling må vi bli i bedre stand til å se sammenhengen mellom sosiale, økonomiske og miljømessige forhold, og ivareta disse. Det er derfor viktig med økt fokus på bærekraftige liv og hele mennesket. I denne modellen er mennesket plassert sentralt mellom økonomi og miljø, og understreker menneskers sentrale rolle og ansvar i å skape en bærekraftig utvikling.

Bærekraft og føre var-prinsippet

Bærekraftig utvikling innebærer at naturen ikke utsettes for så store påkjenninger at den ødelegges for kommende generasjoner. Men hvordan kan dette brukes i praksis?

Føre var-prinsippet er et viktig begrep når vi snakker om bærekraft. Vi vet ikke alltid alle konsekvensene av handlingene våre. Føre var-prinsippet kan beskrives som at man skal la tvilen komme miljøet og naturen til gode. Det sier noe om hvordan vi skal håndtere manglende kunnskap og vitenskapelig usikkerhet. Det innebærer å unngå vesentlig skade på naturen og miljøet når det fattes beslutninger, og at manglende kunnskap ikke skal brukes som begrunnelse for å unnlate å treffe tiltak. Eller at vedtak om å sette i verk aktiviteter som har usikre konsekvenser utsettes til man er sikker på at det ikke oppstår skade på naturen. Prinsippet inngår i en rekke globale og regionale traktater som Norge er tilsluttet. Føre var-prinsippet er lovfestet i norsk rett, blant annet i Naturmangfoldsloven. Dette innebærer at føre var-prinsippet skal legges til grunn som retningslinjer ved utøving av offentlig myndighet når det ikke foreligger tilstrekkelig kunnskap. At prinsippet skal gjelde som en retningslinje betyr imidlertid at prinsippet ikke alltid vil få gjennomslag i avveiningen mellom miljøhensyn og andre hensyn og verdier.

Sløsing?

En innfallsvinkel til bærekraftig utvikling kan være *sløsing*. Fra privat husholdning er vi opplært til at vi ikke skal sløse med penger eller ressurser. Dette kan vi overføre til økonomi, kultur og natur – også her vil

sløsing være lite hensiktsmessig. Og vi kan fastslå at vi ikke bør sløse med ressurser slik at det går ut over mennesker i andre deler av verden eller kommende generasjoner. Bærekraftig bruk er i denne sammenheng avgrenset til en fysisk ressursutnyttelse.

Bærekraft og etikk

Noe av dette har vi en vag formening om, men jevnt over er de negative konsekvensene av vårt forbruk fjerne. Dermed får samfunnets etiske kjøreregler en ganske brutal utfordring. Fra barnehagen lærer vi at vi skal oppføre oss mot andre slik vi vil at de skal oppføre seg mot oss. Dette kalles *nærhetsetikk*, og forutsetter at vi har oversikt over konsekvensene av våre handlinger. Men dette fungerer best når konsekvensene er nære og umiddelbare. Når konsekvensene blir fjerne i tid og rom – for eksempel ved at en bonde i Bangladesh må flytte fra gården sin på grunn av havstigning om 30 år, fordi folk i de rike landene reiste så mye med fly tidlig på 2000-tallet – har menneskene vanskelig for å ta dette inn over seg.

Med hvilken rett handler vi i dag på en måte som har negative konsekvenser for folk i fattige land? Hvordan begrenser våre handlinger i dag mulighetene og handlingsfriheten i fremtiden? Det er her spørsmålene om blant annet rettferdig fordeling mellom generasjoner kommer inn: Har vår generasjon forpliktelser overfor fremtidige generasjoner? Hvordan og hvem skal avgjøre om vi oppfyller disse forpliktelsene? Med hvilken rett kan vi forsyne oss av kaken som skal fordeles over flere generasjoner?

Bærekraftig utvikling - kort historie:

1972: FNs miljøkonferanse i Stockholm var den første store internasjonale konferanse med miljøproblemer som tema. Som et resultat av konferansen opprettet FN et eget miljøprogram (UNEP).

1983: Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, Brundtland-kommisjonen, ledet av Gro Harlem Brundtland, ble opprettet. Kommisjonens oppgave var å foreslå utviklingsstrategier som kunne bidra til å løse både fattigdoms- og miljøproblemer.

1987: Brundtland-kommisjonens sluttrapport *Vår felles framtid*, blir gitt ut. Rapporten påvirket måten vi tenkte på miljøspørsmål. I denne rapporten ble begrepet bærekraftig utvikling brukt for første gang.

1992: Rio-konferansen ble arrangert i Rio de Janeiro. De fleste statslederne i verden var til stede. Agenda 21 ble utformet, og skulle være en veiviser til en bærekraftig utvikling for det 21. århundret.

2000: FNs Tusenårsmål ble vedtatt. FNs tusenårsmål er åtte konkrete mål for bekjempelse av fattigdom, som skulle nås innen utgangen av 2015. Alle medlemsstatene har skrevet under på tusenårsmålserklæringen.

FNs Tusenårsmål

1. Halvere ekstrem fattigdom.
Dette målet er nådd
2. Sikre utdanning for alle.
Dette målet er 50% nådd
3. Styrke kvinners stilling.
Dette målet er 90% nådd
4. Redusere barnedødeligheten.
Dette målet er 70% nådd
5. Redusere svangerskapsrelatert dødlighet.
Dette målet er 60% nådd
6. Bekjempe spredningen av HIV/AIDS, malaria og andre dødlige sykdommer.
Dette målet er nådd
7. Halvere andelen mennesker uten tilgang til sikkert drikkevann.
Dette målet er nådd
8. Bygge et globalt partnerskap for utvikling.
Dette målet har ingen klar og målbar slutt.

2002: Earth Summit arrangeres i Johannesburg (Rio +10) Målet var å vedta en handlingsplan for hvordan målene fra Rio-møtet kunne oppfylles. Møtet var preget av store uenigheter, og sluttdokumentet ble lite konkret.

2012: Rio +20. I Rio de Janeiro møttes verdens ledere på nytt for å enes om hvordan de skal oppfylle målene fra møtet i 1992. Dette endte med sluttdokument *"The Future We Want"*.

Det ble satt tre hovedmål: 1) Sikre nye politiske forpliktelser for bærekraftig utvikling, 2) Gjøre opp status for gjennomføringen av vedtakene fra tidligere konferanser, og 3) Finne en løsning på nye utfordringer.

2015: Tusenårsmålene går ut på dato. Nye bærekraftsmål ble vedtatt under FNs hovedforsamling i september 2015.

FNs 17 bærekraftsmål

I motsetning til tusenårsmålene er bærekraftsmålene universelle. De vil forplikte innsats fra alle land. Land fra hele verden, inkludert Norge, har vært aktivt involvert i arbeidet med å utforme 17 mål og 169

delmål. Mer enn syv millioner mennesker har bidratt med forslag til mål. De skal vare i 15 år og begynner å gjelde 01.01.2016

FNs Bærekraftsmål:

Utrydde all fattigdom.

Utrydde sult, oppnå matsikkerhet, bedre ernæring og fremme bærekraftig landbruk.

Sikre og fremme god helse for alle.

Sikre inkluderende og rettferdig kvalitetsutdanning for alle, og fremme livslang læring.

Oppnå full likestilling mellom kjønnene, og myndiggjøre kvinner og jenter.

Sikre bærekraftig forvaltning av, og tilgang til, rent vann og gode sanitærforhold for alle.

Sikre tilgang til bærekraftig energi som alle kan ha råd til.

Fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle.

Bygge robust infrastruktur, fremme innovasjon og bidra til inkluderende og bærekraftig industrialisering.

Redusere ulikhet i og mellom land.

Gjøre byer og samfunn inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige.

Sikre bærekraftig forbruk og produksjon.

Handle umiddelbart for å stoppe klimaendringene og bekjempe konsekvensene.

Bevare og bruke hav- og marine ressurser på en bærekraftig måte.

Beskytte, gjenoppbygge og fremme bærekraftig bruk av jordas økosystemer, sikre bærekraftig forvaltning av skog, trygge arts mangfoldet, bekjempe ørkenspredning og stoppe og reversere erosjon.

Fremme fredelige og inkluderende samfunn med velfungerende rettssystemer og ansvarlige institusjoner på alle nivå.

Styrke mekanismene for implementering av målene, og fornye globale partnerskap for bærekraftig utvikling.

Av Christoffer Ringnes Klyve, Framtiden i våre hender

Klimaforandringer

Klimaforandringene er i gang. Hvis ikke forholdene på jorda skal bli ulevelige for mennesker og dyr, må verdens utslipp av klimagasser drastisk ned. Verdens ledere ble på klimatoppmøtet i Cancun i 2010 enige om at klimagassutslippene måtte begrenses slik at ikke gjennomsnittstemperaturen overstiger to grader, det såkalte togradersmålet. En verden som er to grader varmere enn førindustriell tid vil være vanskelig for mange, og gi havstigning, tørke, flom og ekstremvær. Men det vil sannsynligvis være håndterbart, i hvert fall for de rikeste landene. Forskerne sier nå, blant annet i FNs klimapanel femte delrapport (2014), at togradersmålet er lite sannsynlig dersom vi fortsetter dagens utvikling. Da er det mer sannsynlig at vi får en oppvarming på fire-fem grader innen år 2100. Dette vil ha enorme, negative konsekvenser.

De globale utslippene er summen av alle små og store lokale utslipp. Løsningen ligger i summen av de små og store tiltakene. Tiltak på individnivå, på lokale-, nasjonale- og globale nivåer må til. Det er lite sannsynlig at en global klimaavtale vil bli streng og god nok til å løse problemet alene. Men globale avtaler – kombinert med at forbrukere tenker og handler annerledes, og at kloke hoder utvikler ny teknologi – kan fortsatt hindre at kloden blir ulevelig.

Klimaproblemene kan virke store og uløselige, men det har vært gjort betydelige framskritt. I EU har utslippene flatet ut og gått litt ned de siste årene, takket være en kombinasjon av god politikk, teknologi og miljøorientert befolkning i mange land.

Noen eksempler:

- › Tyskland produserer nå det meste av sin elektrisitet fra fornybare kilder på en god, solrik sommerdag.
- › Hver fjerde bil som selges i Norge er nå en elbil. Norsk elbilpolitikk har gjort det mulig å kommersialisere ny teknologi.
- › Danmark, Sverige og Tyskland klarte alle å kutte sine utslipp med 20-25% fra 1990 til 2012.
- › Den britiske klimaloven setter klare mål og krever oppfølging fra politikerne.
- › Avtalen mellom USA og Kina i 2014 om å begrense klimagassutslipp i begge land ga håp om at verdens land vil komme til enighet om felles utslippskutt.
- › Aksjer i kull, som er den verste enkeltkilden til utslipp, er i fritt fall på verdens børser, på grunn av fallende etterspørsel og manglende tillit til at dette er en framtidsrettet industri.

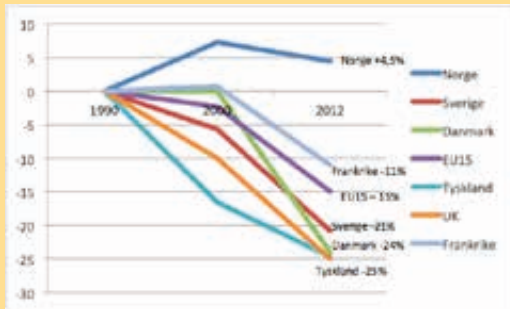
Norge er en sinke når det gjelder å kutte utslipp, spesielt sammenliknet med andre europeiske land. Noe av det skyldes oljevirkksomheten, men vi øker også utslippene fra bilkjøring og flyreiser.

Jeg og du – en del av løsningen!

Vi utfordrer dere til å tenke igjennom hva dere kan bidra med på skolen. Hvordan kan dere bidra til at elevene føler seg myndiggjort i klimaspørsmålet? Hvordan kan de oppleve seg som en del av løsningen? Hva kan dere gjøre for at de totale utslippene fra skolens aktivitet går ned? Hvordan kan skolen være en samfunnsaktør for å begrense klimagassutslippene? Stikkord: Energibruk, reising, mat, avfall, generelt forbruk, forskjellige former for påvirkning.

Noen opplysninger for å illustrere:

Norske utslipp sammenliknet med europeiske land.

Illustrasjon: Knut-Erik Helle / Framtiden i våre hender

Illustrasjon: Knut-Erik Helle / Framtiden i våre hender

Framtiden i våre hender, 2014

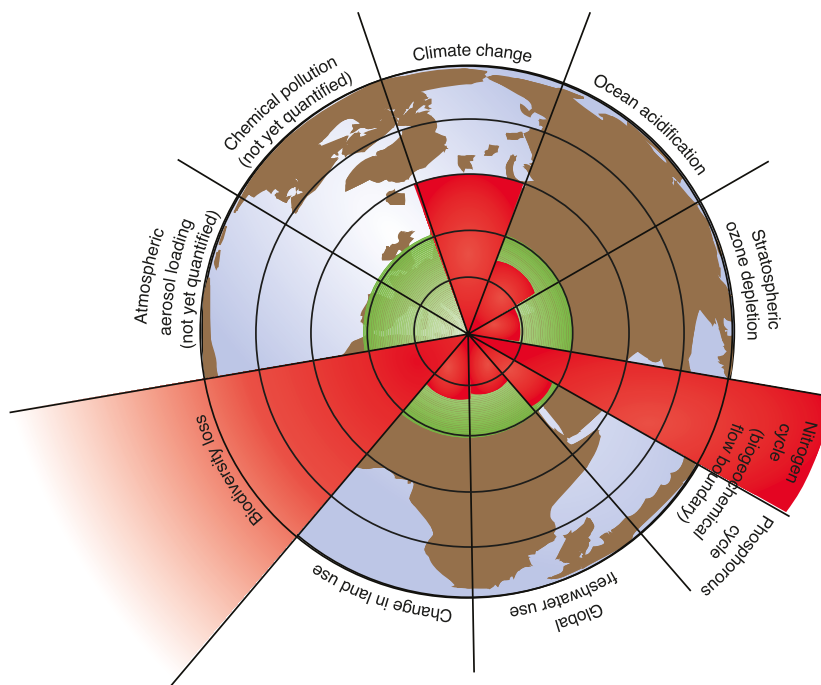
Naturens tålegrenser

Klimaproblemet er dessverre bare en av flere viktige tegn på at menneskene er i ferd med å overutnytte planeten.

Svensken Johan Rockström og hans kolleger ga i 2009 ut en viktig artikkel om planetens tålegrenser. Disse forskerne gjorde det første helhetlige forsøket på å beregne hvordan vi ligger an ut fra ni ulike «grenser» for hva naturen kan tåle av menneskelig påvirkning. Innenfor noen av disse mangler vi data, men vi kan allerede nå si at vi er i trøbbel.

Klimaproblemet er kjent, men i tillegg kan vi nå si med brukbar sikkerhet at minst to problemer kommer til å få alvorlige konsekvenser for mennesker og økosystemer framover:

- » **Tap av biologisk mangfold:** Vi vet nå at arter forsvinner raskere enn noen gang tidligere i menneskenes historie. Dette kalles den «sjette store masseutryddelsen», og sammenliknes med de store katastrofer som gigantiske vulkanutbrudd og meteornedslag. Utryddingen går mer gradvis nå, og skyldes at menneskene bruker vann, mat og andre naturressurser som ødelegger livsgrunnlaget til andre arter. For å stanse denne utryddelsen trenger vi først og fremst å beskytte store områder og økosystemer, for eksempel i regnskogen.
- » **Forstyrrelse av nitrogen- og fosforsyklusene.** Fordi planter trenger næring, omdanner vi nitrogen og fosfor til forbindelser som kan brukes i mineralgjødsel. Mye av dette blir ikke tatt opp av plantene, men frigjøres i økosystemene i kjemiske forbindelser som skaper problemer. Mye havner i vassdrag og hav, der de forårsaker algeoppblomstring som forstyrrer balansen i økosystemene.

Også når det gjelder forsurening av verdenshavene, bruk av ferskvann og endringer i arealbruk må vi legge om kursen. På alle disse områdene ser vi

allerede store problemer lokalt mange steder, mens det Rockstrøm snakker om, er absolutte globale grenser.

Les mer om planetens tålegrenser hos Stockholm Resilience Center, der du også kan se Johan Rockstrøm forklare konseptet på video:

<http://www.stockholmresilience.org/21/research/research-news/9-23-2009-tipping-towards-the-unknown.html>

Vekst og utvikling

Hva er egentlig samfunnets mål? Dette spørsmålet har filosofer i alle aldre og tidsaldrer stilt seg. Det finnes mange svar. Tilfredsstillelse av elementære behov som mat, drikke og varme er viktig. Grunnleggende trygghet, sikkerhet og stabilitet for mennesker kommer høyt opp på lista for mange. I Maslows behovspyramide kommer så kjærlighet, selvrespekt og selvrealisering høyere opp.

Men hva har økonomisk vekst med dette å gjøre?

Det rådende økonomiske verdenssynet tilsier at økonomisk vekst på samfunnsnivå er nødvendig for å oppfylle individuelle behov. Dette gjelder både høyre- og venstresiden i politikken. For høyresiden er det viktig med økt privat kjøpekraft, slik at folk kan kjøpe seg det de har behov for. For venstresiden er det viktig med økende skatteinntekter, slik at behov kan oppfylles gjennom bedre fellesskapsløsninger.

Maslows behovspyramide

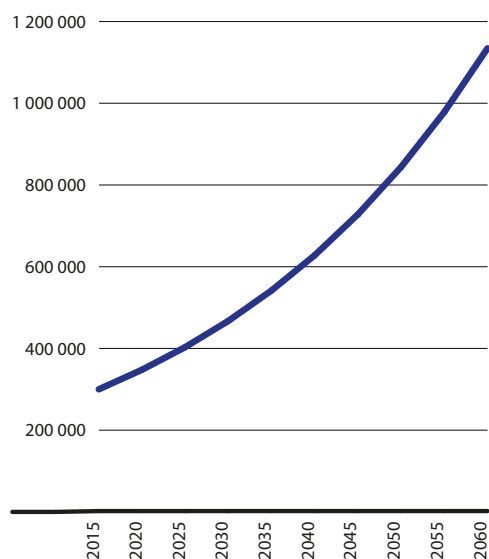
Siden ingen liker å betale mer skatt, er det mest behagelig også for venstresiden om folks lønninger vokser, slik at statens inntekter øker uten at folk flest merker så mye til det. Mens for høyresiden er det ubehagelig å fjerne eksisterende velferdsgoder, og de vil derfor gjerne ha økonomisk vekst slik at statens inntekter holder seg stabile.

Vekst regnes vanligvis i prosent sammenliknet med foregående år, enten det er snakk om lønninger, renter og vekst i lands økonomi (bruttonasjonalprodukt - BNP). Utfordringen er at prosentvis vekst over tid gir en veldig høy vekst. I begynnelsen gir ikke den prosentvise vekst store utslag, men etter hvert som vi fortsetter å regne prosent av resultatet, vil mengden øke raskt.

For eksempel:

Dersom noen har 300 000 i inntekt, og får en årlig lønnsvekste på 3% vil det gi en lønnsvekst det første året på $300\,000 \times 3\% = 9\,000$ kr. Det neste året blir

lønnsveksten $309\,000 \times 3\% = 9\,270$ kr. Slik fortsetter lønnveksten å bli litt høyere hvert år. Med tre prosents vekst tar det bare 24 år før lønna er dobbelt så høy som utgangspunktet. Hvis man holder koken i 48 år har man fått firedoblet lønna.

Ekspansiell vekst. 3% årlig økning gir firedobling på 48 år

Ringnes Klyve, 2015

For mange høres det jo fint ut med lønn som vokser raskt, og for hvert individ gir dette økt økonomisk handlefrihet. Problemet er hva vi bruker dette handlingsrommet til. Mye av dette bruker vi til å kjøpe nye gjenstander til oss selv og hverandre, og mye bruker vi på å transportere oss. Begge disse aktivitetene krever ressurser og energi, og begge deler har en miljøbelastning. For eksempel inneholder en ny mobiltelefon en lang rekke mineraler som må hentes ut fra gruver med heller tvilsomme

miljøstandarder. Reiser vi på helgetur med fly, forårsaker vi enorme klimagassutslipp. Fordi folk ønsker seg nye ting og tjenester, og vi ikke ser de negative konsekvensene av vårt økende forbruk, fører økonomisk vekst til økende miljøbelastning. Det er i teorien to måter å bryte denne sammenhengen på: Klassisk økonomisk teori tilsier at man kan bryte koblingen mellom økonomisk vekst og naturødeleggelser, ved å ha avgifter på miljøskadelig adferd. Hvis avgiftene er høye nok, vil adferden bli redusert og miljøvennlige alternativer vokser fram. Et eksempel på dette er mye av de norske drivstoff- og bilavgiftene. Fordi disse er såpass høye, blir elbiler konkurransedyktige fordi de slipper de fleste avgiftene. Tilhengere av dette synet peker blant annet på at EU har hatt både økonomisk vekst og fallende klimagassutslipp de siste årene.

Problemet er at utviklingen i retning mer, og bedre miljøavgifter går for sakte. Det er også en tendens til at teknologisk utvikling – for eksempel med mer drivstoffgjerrige biler – fører til at folk kjører mer, blant annet fordi utgiftene til drivstoff blir lavere.

Den andre teorien fremmes av økonomer for såkalt økologisk eller grønn økonomi. De vil sette naturens tålegrense miljøer av alternative økonomer, som vil sette naturens tålegrenser først, som en absolutt og begrensende ramme for økonomisk aktivitet. Da bli økonomisk vekst et problematisk mål, og man har mer fokus på hvilke andre mekanismer man kan ha for utvikling og forbedring.

Hvordan man kan bruke økologiske begreper som kretsløp og balanse er sentrale spørsmål i denne typen tenkning. Varianter av dette kalles gjerne økologisk økonomi, likevektsøkonomi eller nullvekst-økonomi.

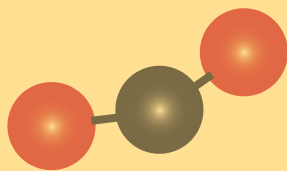
Hva skal vi måle?

Vi har gode målemetoder for kvantitativ vekst. Hvilken *kvalitet* veksten har er derimot ikke så lett å måle. Vi måler økonomisk vekst gjennom bruttonasjonalprodukt (BNP), men BNP sier ikke noe om *hva* det er som gjør at BNP faktisk vokser. BNP vokser om det bygges skoler, eller om det produseres våpen. Bulker det mange biler en vinterdag med glatt føre, så gir det økt BNP fordi bilverkstedene får mye å gjøre. Om mange går på antidepressiva vil også BNP øke fordi legemiddelindustrien får økt omsetning.

Alt som kan måles i penger inkluderes i BNP. Å gå tur i skogen, ubetalt omsorg for andre, sanke mat i naturen eller dyrking i egen kjøkkenhage, kommer ikke med i dette regnestykket.

Det finnes alternative måter å måle utvikling og vekst på samfunnsnivå. FNs indeks for menneskelig utvikling (Human Development Index, HDI) er et mål for utvikling i verden. HDI måler økonomisk utvikling per innbygger, forventet levealder og barnedødelighet og utdanningsnivå. Varianter av HDI forsøker også å måle likestilling og demokratiske rettigheter. Norge har de siste årene ligget på topp på FNs Human Development Index. Dette betyr ikke nødvendigvis at vi har verdens beste land å bo i. En innvending mot HDI er at det ikke er et godt verktøy for å måle forskjeller mellom høyt utviklede land.

Det lille fjellandet Bhutan har prøvd seg på en enda mer radikal variant: Siden 1972 har kongedømmet utviklet *Brutto Nasjonal Lykke* som styringsverktøy. Dette er inspirert av både buddhistiske verdier og mer moderne tanker om bærekraftig utvikling, og baserer seg på fire pilarer: Bærekraftig utvikling, kulturelle verdier, beskyttelse av naturmiljøet og godt styresett.

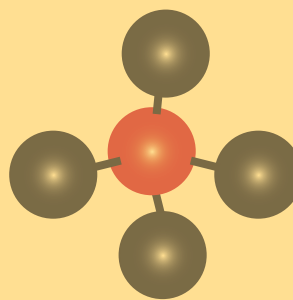
Karbondioksid

Den viktigste klimagassen er karbondioksid (CO_2). Dette er en gass som finnes naturlig i atmosfæren. Når planter og dyr brytes ned, blandes karbon med oksygen og danner CO_2 . Når nye planter vokser opp igjen bidrar fotosyntesen til at planten binder karbon (C) og frigjør oksygen (O_2). Dette kretsløpet holder mengden av CO_2 noenlunde konstant i atmosfæren.

Men vi har også et kretsløp som går over millioner av år. Jorda lagrer karbon gjennom at karbonholdige planter og dyr begravnes i jorda. Noen steder isoleres store mengder karbon. Dette blir så omdannet til olje, gass og kull. Når vi så bringer dette opp og brenner det, frigjøres store mengder av karbon som i forbrenningsprosessen forbinder seg med oksygen og danner CO_2 . Dette er CO_2 som var i kretsløpet for millioner av år siden. Den gangen var temperaturen på jorda flere grader høyere enn i dag og havnivået ca 100 meter høyere enn i dag. Når vi frigjør dette karbonet, øker temperaturen i atmosfæren.

CO_2 ekvivalenter

Når vi snakker om klimagasser er det vanlig å bruke begrepet CO_2 ekvivalenter (CO_2e). Dette er fordi det også finnes andre gasser som påvirker klimaet, og det er et behov for å regne om til en felles enhet for effekt på klimaet.

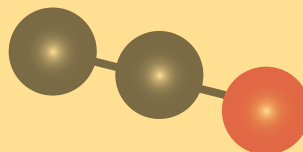
Metan

Metan (CH_4) er en klimagass som har mer enn 20 ganger så sterk virkning på klimaet som CO_2 . Metangass oppstår når organisk materiale brytes ned anaerobt, det vil si uten oksygen. Metan dannes for eksempel i myrer og sumper. Den finnes også lagret fossilt – det meste av gassen under Nordsjøen er naturgass.

Drøvtyggere som ku, sau og geit danner metan under fordøyelsen. Dette er hovedårsaken til at 15% av globale klimagassutslipp kommer fra husdyrhold, og at biffen og bilen er omtrent like ille for klimaet.

Lystgass

Lystgass (N_2O) er den tredje største kilden til klimagassutslipp, og står for seks prosent av utslippene. Den største kilden til lystgassutslipp er jordbruket. Lystgass dannes ved at mikrobiologisk aktivitet i jordsmonnet omdanner ulike nitrogenforbindelser. Gjødsling øker tilførselen av nitrogenforbindelser til jordsmonnet og stimulerer prosessene som danner lystgass. Både nitrogenholdig mineralgjødning og husdyrgjødsel fører til økte utslipp.

Av Kristine Lindberg, Framtiden i våre hender

Det er i dag lite tvil om at klimaendringer, energi- og ressurstilgang og miljø er avgjørende for et lands utviklingsperspektiver. Noen land møter større utfordringer enn andre, men det er få eller ingen land som ikke allerede er eller blir berørt.

FN har nylig vedtatt nye bærekraftsmål mot 2030, og den utdanningspolitiske agendaen har i dag sterkt fokus på bærekraftig utvikling. Dette er noe folkehøgskolene også er en pådriver for. For å oppnå en bærekraftig utvikling må vi bli i bedre stand til å se sammenhengen mellom sosiale, økonomiske og miljømessige forhold, og ivareta disse. Det er derfor viktig med økt fokus på bærekraftige liv og det hele mennesket når bærekraftig utvikling settes på timeplanen og skal iverksettes i skolens drift. Folkehøgskolen har et eksplisitt og verdibasert verdisyn hvor mennesket er utgangspunkt for all utvikling. Derfor har folkehøgskolene et godt utgangspunkt for å utvikle bærekraftige skoler.

En omstilling til bærekraftige folkehøgskoler kan ha mange fordeler for folkehøgskolen som utdanningsinstitusjon – både på kort og lang sikt. Det kan ha betydning for skolens *omdømme*. Det kan ha noe å si for *motivasjonen* til de ansatte og elever. Det er ikke et krav at folkehøgskolene skal ha egen miljøledelse, men økt vektlegging av miljøbevissthet og livsløpskostnader kan bidra til større *økonomisk effektivitet* også for folkehøgskolene. Sist men ikke minst kan en bærekraftig folkehøgskole bidra til økt måloppnåelse for skolene.

Bærekraftige folkehøgskoler

Den mest siterte definisjonen på bærekraftig utvikling er fra FNs Brundtlandkommisjon fra 1987, som beskriver at bærekraftig utvikling *imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at*

kommende generasjoner skal få dekket sine behov. Det handler kort og godt om å redde planeten og å løse verdens fattigdomsproblem. Hva kan folkehøgskolens bidrag være i denne sammenheng?

For at «bærekraftige folkehøgskoler» skal gi mening, må vi fylle begrepene for bærekraft med et innhold som gir mening for folkehøgskolene. Vi må med andre ord anvende bærekraftbegrepet; dens definisjon og modell innenfor den *konteksten* som folkehøgskolene befinner seg i, og finne fram til mulighetene dette gir.

For hva betyr en bærekraftig økonomi for folkehøgskolene? Hvordan kan vi jobbe for å utvikle en økt forståelse for bærekraftig økonomi i folkehøgskolens drift? Kan vi for eksempel på sikt synliggjøre andre verdier enn bare økonomiske inntekter, utgifter og over- eller underskudd i regnskapsrapportene? Kan vi etter hvert se på muligheten for å integrere sosial kapital og naturkapital i regnskapet?

Hva innebærer menneske- og samfunnsdimensjonen for folkehøgskolene? På hvilken måte støtter skolene utviklingen av det hele mennesket og utviklingen av bevisste og deltakende globale medborgere? Hvordan jobber skolene med solidaritet og rettferdig fordeling av jordas ressurser? Hvordan støtter skolene opp om demokratiske verdier og folks mulighet til å påvirke samfunnsutviklingen og å få sin stemme hørt?

Og hva betyr hensynet til miljø, klima og natur for folkehøgskolene? På hvilke områder har folkehøgskolene størst potensial for å bidra til en bærekraftig utvikling for miljøet? Er det nok å redusere reiser, kildesortere, redusere matkasting og skifte ut glødepærer med LEDlys? Eller har folkehøgskolene et potensiale for å vise vei inn i et lavkarbonsamfunn,

hvor nullutslipp er målet og hvor hensyn til biologisk mangfold og forsvarlig utnyttelse av ressurser integreres i skolens drift?

Og sist, men ikke minst – hvordan *sammenfaller* disse tre områdene? Drar de tre områdene sammen i retning mer bærekraftige folkehøgskoler?

Her er det mange spørsmål, og få gitte svar. Det er viktig at hver enkelt skole gjør seg opp en mening om hvordan de kan få til en bærekraftig skole for framtiden, på sine egne premisser, gitt den konteksten de befinner seg i. Og det er også det dette prosjektet inviterer til, hvor aksjonsforskning og aksjonslæring vil være en viktig strategi for å få til denne endringen, og hvor målet er en folkehøgskole for framtiden.

Hvor bærekraftige er skolene i dag?

Før man skal gjøre endringer kan det være hensiktsmessig å foreta en vurdering av hva som er *nå*-situasjonen. For å vite hvor vi skal kan det være greit å vite hvor vi er. Hvis vi skulle plassere dagens folkehøgskole som utdanningsinstitusjon inn i den tradisjonelle bærekraftmodellen, hvor ville vi da plassert den? Innenfor hvilken dimensjon? Og hvor nært eller fjernt fra bærekraft-feltet i midten av modellen befinner folkehøgskolen seg i dag?

En naturlig plassering ville kanskje være innenfor sirkelen for samfunn/menneske. Folkehøgskolens mandat og verdigrunnlag bunner i et samfunnsengasjement hvor målet er å bidra til å danne ansvarlige samfunnsborgere. Her er skolene gode og har allerede mye kompetanse og erfaring i både muligheter og barrierer som ligger i denne bærekraftsdimensjonen. Vi finner muligheter og barrierer for bærekraft innenfor alle de tre dimensjonene, og vi oppfordrer alle skolene til å gjøre et kartleggingsarbeid på hva skolene allerede gjør og ikke gjør, og hva de kan bli bedre på innenfor sin kontekst.

Hvordan skolene kan jobbe med å styrke bærekraft i *hele* skolen, både i undervisning, drift og husholdning, vil være tema for et eget kapittel som gjøres tilgjengelig på ressursiden. Dette kapittelet vil rette seg spesielt mot ledelsen i skolene, og gi et teoretisk grunnlag for hvordan *gjennomføre kartleggingsarbeid, miljøledelse (eller bærekraftig ledelse), utvikling av grønne strategier og planer, motivasjon, barrierer og muligheter*. Det vil også være mulig å få veiledning på hver enkelt skole i dette arbeidet.

Tips: Stiftelsen Idebanken en god modell som kan brukes av skolene for å kartlegge dagens situasjon (ligger i ressursbanken til prosjektet). Internasjonalt Utvalg har tidligere arrangert kurs for folkehøgskolene med Idebanken og vi har god erfaring med å bruke den for å kartlegge hva skolen gjør og på hvilke områder.

Astrid Bjerke, *Framtiden i våre hender*

De store problemene vi har i forhold til en bærekraftig utvikling i verden, har mange små og store årsaker. Løsningene vil derfor bestå av mange små og store tiltak på individ nivå, næringslivsnivå og på politisk nivå.

Folkehøgskolene er en unik arena for bærekraftige tiltak. De konkrete handlingene skolen gjør vil være et nyttig bidrag. Skolene er for eksempel forholdsvis store innkjøpere. Ved å stille krav om økologiske, fairtrade og svanemerkede varer, vil skolene bidra til økt etterspørsel etter disse varene.

Mange skoler har et høyt energiforbruk. Gjennom enøktiltak og å bytte ut forurensende energikilder, vil skolene bidra til lavere forbruk og renere energi. På flere steder rundt om i landet utgjør elevene på skolen en relativt stor andel av lokalbefolkningen.

Påvirkning i lokalmiljøet

Hvis skolene forsøker å påvirke kollektivtilbudet for transport, så kan dette komme flere i bygda til gode, samtidig som at utslippene fra transport til skolen reduseres. Ved at skolen bidrar sosialt i lokalmiljøene gjennom for eksempel dugnader og innsamlinger, så vil dette kunne ha gode ringvirkninger for flere.

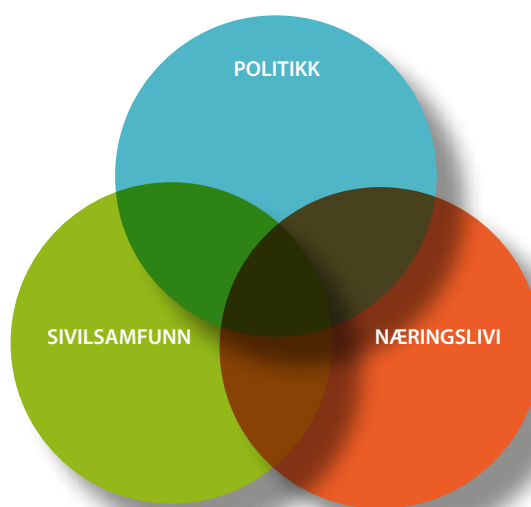
Nye gode livsvaner

Folkehøgskolen er ofte første gang elevene ikke bor sammen med foreldrene. I tillegg til at de må forholde seg til nye mennesker, må de ta ansvar for mange oppgaver de ofte tidligere ikke har hatt, som å holde orden rundt seg, vaske klær og delta i kjøkkentjeneste. Året på folkehøgskolen vil være med å danne grunnlag for vaner senere i livet.

Kunnskap om mat og matstell for eksempel, vil kunne bidra til gode, sunne og bærekraftige matvaner og også bedre økonomi.

Vår forbrukermakt

Kunnskap om sammenhengen mellom egne vaner, handlinger og energiforbruk vil kunne bidra til lavere forbruk og dermed også bedre økonomi. En forståelse av sammenhengen mellom vår forbrukermakt, arbeidsforholdene i produksjonslandene og innholdet i produkter vil kunne bidra til at elevene blir bevisste forbrukere som bruker makten sin. Erfaringene elevene og personalet høster, vil kunne føre til myndiggjøring. Det å oppleve at det går an å gjøre noe med problemer, være en del av løsningen, vil gi motivasjon til flere egne handlinger og også påvirke ved politiske valg og gjennom etterspørsel til næringslivet.

For å få forandring må påvirkning skje på flere plan (Bjerke 2010)

Myndiggjøringshjulet (Hansen 2014).

Myndiggjøringshjulet

Folkehøgskolens mål er å bidra til myndiggjorte mennesker. Denne sammenhengen er vist i myndiggjøringshjulet. Folkehøgskolen er verdibasert og vi er et samfunn med god tilgang på kunnskap.

Folkehøgskolen er et sted hvor fellesskapet verdsettes høyt. Om det legges til rette for at elevene skal utføre handlinger, se resultater og høste erfaringer, er alle elementene i myndiggjøring tilstede.

Skryt av det dere gjør

I dag får vi mye informasjon om hva som går galt og kan gå galt. Dette bidrar til avmaktsfølelse i befolkningen. Det motsatte er mestringsfølelse. Dette oppnår vi når vi opplever at våre handlinger og valg kan påvirke utviklingen. Alle ønsker å kunne gjøre de riktige tingene og å bidra positivt. Derfor vil det å ta

utgangspunkt i alt det bra dere allerede gjør, gi dere en god start. Det gir dere en felles stolthetsfølelse og motivasjon.

Begynn med å lage en skryteliste. Sett dere flere sammen, ta det gjerne opp i klassene, i personalrådet eller elevrådet. En idé kan være å se på tema for tema. Hva gjør dere med: Mat, innkjøp, forbruk, avfall, energi, oppvarming, vedlikehold, vannbruk, reising, sosialt miljø, solidaritet, rettferdig fordeling, lokalmiljø, for å nevne noen.

Dere vil oppdage at dere allerede tar mange gode valg og gjør mye bra. Dere starter ikke på bar bakke. Dette er et godt utgangspunkt for det videre arbeidet. Synliggjør og informer omgivelsene deres om alle de gode tiltakene; fortell om hva dere gjør til elever og personalet, til nærmiljø og til myndigheter. Å bidra til en bærekraftig utvikling skal oppleves som

positivt. Vi ønsker høy moral, men å unngå å moralisere. En måte å minske farene for dette, er å sette ting i perspektiv. Dette kan gjøres ved å se på vaner og handlinger i en sammenheng med ressurser, solidaritet og rettferdig fordeling. En annen måte er å sette søkelyset på alt positive vi oppnår i stedet for å snakke om alt vi taper på bærekraftig adferd. Ved å se på mulighetene og hvordan de bidrar positivt i stedet for å peke på alt som burde ha vært gjort, minskes faren for moralisme.

Bærekraft både i undervisning og drift

Prosjektet *Aksjonsforskning og bærekraft - Folkehøgskolen for fremtiden* innebærer at aksjonsforskning og aksjonslæring skal brukes som strategi for endring både i undervisning og i skoledrift. Internatlivet og pensumfri skole gir muligheter for læring gjennom kombinasjon av undersøkelser, teori, praksis og erfaring. For å få til dette er det viktig at hele personalet deltar i prosjektet. Elevene må få prøve i praksis ting de undrer på. Har de lyst til å ta for seg temaet matkasting, er det viktig at forslag til tiltak de kommer med, vurderes og tas seriøst på kjøkkenet. Vil de se på energibruken på skolen, vil det være naturlig å samarbeide med vaktmester. Ønsker de å se på sosiale forhold ved skolen eller andre steder, kan det være viktig at rektor er en døråpner.

Det skal ikke bare aksjoneres. Forholdene rundt de forskjellige problemstillingene kan også undersøkes. Hvor mye mat kaster en person i Norge? Hvorfor skal vi spise mindre kjøtt? Hvor mye tjener en tekstilarbeider og hva inneholder egentlig mobiltelefonen? Dette er eksempler på spørsmål som elevene kan forske rundt. Her spiller læreren en viktig rolle. Prosjektet angår hele skolen.

Bærekrafttemaer:

Mat

Matsvinn:

En tredjedel av all mat i verden blir aldri spist. I Norge kastes det mat i alle ledd. I landbruket er det svinns på grunn av høye kvalitetsstandarder, «stygg» mat og feil fasong, men også på grunn av vanskelig innhøstning. Det er svinns i frakt, lagring og i foredlingsindustrien. Storkjøkken, hotell og restauranter kaster mat. I butikkene svinnes mye. Men aller mest mat kastes av forbrukerne i dette landet. En person kaster i gjennomsnitt ca 20 prosent av maten som kjøpes inn.

Hvordan står det til på vår skole? Hvor mye mat kaster vi? Hva er grunnen til at vi kaster mat? Hvor kastes det mest mat? Hvem kaster mat? Dette kan være aktuelle spørsmål å forske på. For å sette dette i perspektiv kan det være lurt å sjekke forhold utenfor skolen også, for eksempel hvor mye mat kastes i Norge og hvem kaster mest? Hvilke konsekvenser har matkasting?

Påvirkles elevene bare av informasjonen om hvor mye som kastes eller kan det gjøres andre tiltak? Kan samtaler, konkurranser og plassering av matavfallsbøtter påvirke matkastingen? Kan elevene komme med forslag til menyer eller tiltak på kjøkkenet? Hvordan virker «fattigdomsøvelser» på matkasting? Kan elevene gjøre noe i nærmiljøet? Kan skolen bruke mat som ellers ville ha vært kastet? Og hva betyr egentlig «best før»-datoene på matvarene?

Dette er eksempler på tilnærminger og aksjoner. Og så blir det viktig å sjekke ut om aksjonene har ført til forandring. Kastes det nå mindre mat? Er holdningen til datostempling forandret? Har det skjedd noe med matbudsjettet på skolen? Dette kan være kontrollspørsmål.

Kjøttforbruk:

Kjøttforbruket i Norge er mer enn doblet siden 1950 tallet. Dette bidrar til en stor klimabelastning. Mat som kunne vært spist av mennesker blir til dyrefor og kravet til billig og mye kjøtt går utover dyrevelferden.

Hva er situasjonen på deres skole? Har dere kjøttfrie dager? Hvor stor del av måltidet består av kjøtt? Hva slags kjøtt har dere? Hva er menyen hvis det ikke er kjøtt? Hvordan presenteres kjøttfrie måltider? Hva mener elevene om redusert kjøtttilbud? Er det mange som ønsker vegetartilbud?

Her vil det også være aktuelt for elevene å se på konsekvensene i samfunnet av vårt kjøttforbruk. Hvor lenge lever egentlig en kylling? Hvor stor plass har burhøns? Hvor mye vann går med til å produsere en kg oksekjøtt og hvor stort CO₂utslipp gir en 100 grams biffburger sammenlignet med bilkjøring?

Hvilken betydning har informasjon om konsekvensen av vårt kjøttforbruk på elevene? Spiller det noen rolle om vi kaller det for kjøttfri eller om vi sier grønnsaksgourmet? Hvis kjøttet står sist på buffeen, påvirker det kjøttforbruket? Hva skjer om dere bruker mindre kjøtt i oppskriftene? Og så blir det viktig å se om tiltakene gir resultater.

Økologiske varer, fair trade og nærhet til produksjon:

I økologisk dyrking er det ikke tillat med sprøyting eller kunstgjødsel. Det er strenge krav til tilsetningsstoffer i maten og også strengere krav til medisiner og dyrevelferd enn i konvensjonelt landbruk. Debio er organisasjonen som godkjenner økologiske produkter i Norge. Oikos er interesseorganisasjonen for økologiske bønder, produsenter og forbrukere. Debio kan sertifisere skolene med bronse, sølv eller gull avhengig av hvor stor andel økologiske varer de bruker.

Fairtrade garanterer at produsentene har hatt skikkelig lønn og arbeidsforhold. De garanterer at det ikke er barnearbeid og at barna får skolegang. Det er ikke krav til at Fairtrade-produkter er økologiske, men strenge krav til arbeidsmiljø vil påvirke giftbruken i produktene. Fairtrade er en internasjonal sertifisering, og i Norge kan man bli sertifisert som Fairtrade-folkehøgskole.

Hvordan står det til på folkehøgskolen? Hvilke tilbud har dere til økologiske eller rettferdige produkter? Har dere informert om hva dere har? Hvordan er tilbudet fra deres leverandør? Finnes det lokalt tilbud på for eksempel frukt? Vet elevene noe om fairtrade eller økologiske produkter? Hvordan er produktene merket? Hva er konsekvensene av økologisk dyrking?

Hva skjer om elevene får informasjon, vil det gjøre at de selv ser etter økologiske/rettferdige varer? Kan det å sanke mat i naturen påvirke synet på produktene? Kan det å være med å lage mat fra bunnen påvirke oss? Kan smaksprøver og blindtester påvirke? Kan dere påvirke lokale butikker til å øke tilbudet av rettferdige varer? Hvem i nærheten har økologisk produksjon? Går det an å jobbe på en gård i nærheten?

Skoledrift

Det å vedlikeholde og reparere ting er viktig i et bærekraftperspektiv. Mange skoler har engasjerte vaktmestere/driftspersonale som bidrar i elevenes skolehverdag. Reparasjonsverksteder, sykkelmekking og vaktmestertjenester er noen eksempler. Dette er viktige funksjoner i en tid hvor mange unge aldri har lært å bruke verktøy og heller aldri har deltatt i vedlikeholdsarbeid. Når ungdom lærer seg at de kan rense sluket selv, feste løse skruer eller sette nye tetningslister på vinduene, bidrar dette både til mestringsfølelse, mot til å prøve mer og til en bedre økonomi i framtiden.

En del skoler har valgt å sertifisere seg som Miljøfyrtårn eller Grønt Flagg. Dette er miljøledelsessystemer som kan være til hjelp for skolen. Disse systemene vil også bidra til å dokumentere gjennomførte tiltak og være en kvalitetssikring på arbeidet. Myndighetene oppfordrer virksomhetene til å gjennomføre dette.

Energisparing og ren energi

Mange skoler har gjort mye for å redusere energiforbruket. Dette er store utgiftsposter og dermed mye penger å spare. Gode tekniske tiltak er gjort som skiftning av vinduer, etterisolering, oppgradering av ventilasjonsanlegg og automatisk styring. Men ofte er dette ting som ikke blir kommunisert til resten av personalet og til elevene. Her kommer aksjonsforskning og -læring til sin rett.

Hvordan er energitilstanden på bygningene? Trekker det? Hvilken temperatur har rommene? Hvordan er

holdningen til å slå av lyset? Er elevene flinke til å lufte kort og effektivt? Husker de å lukke døra? Lar folk apparater stå på når de ikke er i bruk? Hva med ladere? Vet de noe om hvilken energikilde som brukes til oppvarming?

Energiforbruk i Norge kan settes i sammenheng med klimaforandringene. Er all strøm i Norge ren? Er vi selvforsynt med energi? Og hva med at oljefyr blir forbudt i Norge etter 2020, har skolen oljefyr og hvor stort CO₂ utslipp gir i så fall fyringen? Hva er et bærekraftig alternativ til oljefyr? Hva med Norsk olje og gassproduksjon? Hva med kull på Svalbard? Hvor rettferdig er det at vi bruker så mye energi?

Også på skoler med gode energiløsninger og mye automatikk kan temaet energi gi grunnlag for aksjoner og læring. Med et enkelt apparat er det lett å finne ut om og hvor det trekker. Om vinduene står åpne i lenger tid, lys som står på uten at noen er i rommet, hva som er god innetemperatur kan gi aksjoner. Holder dere til i nærheten av et kraftverk eller en trafostasjon, så kan et bedriftsbesøk være på sin plass. Kanskje kan dere få omvisning og informasjon om vindmøller?

Å se på sammenheng mellom spillemaskiner, ladere, energibruk og brannfare kan også være tilnærminger. Å engasjere elever i energiregistreringen og diskusjon rundt energiforbruk kan godt være tema på morgensamlinger. Kanskje kan elevene være med å sette tetningslister på vindu på eget rom?

Vannforbruk og energi

Vi hører ofte at det er nok vann i Norge og har liten motivasjon til å spare vann. Vi forstår at bruk av varmt vann bidrar til bruk av energi. Noe vi tenker mindre på, er at vannet som renner ut av springen er

rent, så sender vi det ut i kloakken skittent. Bruk av vann medfører bruk av energi. Vannet renses før det kommer ut i springen. Kloakken renses før vannet slippes ut igjen i naturen. Flere steder er det pumper som frakter vannet rundt. Rent vann er en knapp ressurs i verden, en ressurs vi skal ha respekt for. Tenker vi over hva vi bruker av vaskemidler, såper, sjampoer og kremer? Det havner i kloakken. Kjemikalier kan være vanskelig å rense ut.

Hvordan står det til på skolen? Hvor mye vann bruker dere i uka? Har dere vannmåler på de forskjellige internatene? Hvor ofte og hvor lenge dusjer elevene? Er det mange som lar vannet renne lenge uten grunn? Slår du av vannet mens du pusser tennene? Hva med skylling av oppvask? Brukes varmt vann? Og samarbeider elevene om klesvask? Fyller de vaskemaskinene? Bruker de riktig vaskeprogram og hvor mye såpe bruker de? Og gulvvask, bruker dere mikrofiber? Eller hva med tørre vaskemetoder? Er vaskemidlene svanemerket?

Registrering av vannforbruket kan danne grunnlag for gode samtaler og bevisstgjøring. Sparedyser og sparedusjer kan redusere vannforbruket. Vaskerutiner for oppvask, klesvask og gulvvask kan gi nye vaner. Et viktig moment er også at for mye dusjing ikke er bra for helsa. Humor er viktig og gode vannvaner er bra for lommeboka og naturen.

Avfall og forbruk

Det aller viktigste når det gjelder avfall, er å hindre at avfall oppstår. Det er mye viktigere enn å sortere riktig. Det viktigste tiltaket for å redusere avfallsmengden er å redusere forbruket. Dette kan gjøres gjennom å kjøpe færre ting, kjøpe kvalitet og ikke minst å reparere. Gjenbruk, kjøpe, selge og gi bort er gode måter å redusere avfallsmengden på.

Farlig og elektrisk avfall inneholder skadelige stoffer og må ikke havne i vanlig avfall. Alt som inneholder elektronikk eller elektriske komponenter, for eksempel syngende bursdagskort, skal leveres til godkjent mottak (alle butikker som selger disse produktene er pliktige til å ta i mot denne type avfall). Alle rester av kjemikalier med fare-merke, skal leveres til godkjent mottak. De skal ikke helles i kloakken.

Det er viktig at vi ser på avfallet som en ressurs. Det innebærer at vi skal resirkulere så mye som mulig, og minst mulig blir til restavfall. Skolene er næringsvirksomhet og skal inngå egen avtale med avfallsselskap om hvilke fraksjoner som skal hentes. Husk at dere er en viktig kunde som kan stille krav.

Hva blir til avfall på skolen? Hvor produseres avfallet og av hvem? Vei og mål avfallet. Hvor står avfallsbøttene? Hvor er det sortering og hva kan sorters? Hvor godt er dunkene merket? Hva med forbruk av tørkepapi? Fyller det avfallsdunkene? Hva gjør dere for å redusere avfallet? Hva gjør dere med ødelagte ting?

Sett inn tiltak. Kan dere reparere klær? Kan dere arrangere bruktmarked, loppemarked og bytte dager? Hva skjer med panteflasker? Hva med å sette inn elektrisk håndtørke? Tiltak for å redusere bruk av tørkepapi?

Sett gjerne forbruk og avfall i sammenheng med rettferdighet, arbeidsforhold, spredning av miljøgifter og ressursene i verden. Vis filmer, få besøk av foredragsholdere. Hva med elevenes shopping når de er på tur? Hvor mye bagasje kan de få ta med seg? Hva med forbruk av elektroniske duppeditter og telefoner, hvor kommer metallene fra? Hvem produserer skolegenserne – og er de av økologisk bomull/Fairtrade?

Transport og reising

Vi reiser som aldri før. Folkehøgskolene er ikke noe unntak. Det er lurt å se og oppleve verden, men det krever mye ressurser. Intensjonen er ikke at folkehøgskolene skal slutte å reise, men vi må tørre å snakke om problemet. For eksempel gir en flytur tur-retur Oslo - New York et like stort CO₂ utslipp per person som en gjennomsnittlig personbil slipper ut i året. I tillegg legger all reisingen beslag på arealer i form av veier, parkeringsplasser, baner og flyplasser. Store mengder ressurser går også med til fly og andre transportmidler. I dette perspektivet er det lurt å diskutere hvorfor og hvordan vi reiser, hvor vi reiser, hvor mye vi reiser og hvor lenge vi er borte av gangen.

Hvilke turer tar skolen, og hvor mye bagasje har dere med? Hva er hensikten med turen, hva lærer og opplever dere? Kan dere reise på annen måte? Kan dere ta færre turer og heller være lenger borte? Kan en tur gå med buss og tog? Hva med reiser til og fra skolen? Hvordan stemmer skoleruta med kollektiv transport? Har dere tilgang til lånesykler? Hva kan dere gjøre i nærheten av skolen? Hva mener elevene om å reise? Hva med å betale klimakvoter på hver skolereise og bruke kvotene til bærekraftige tiltak på skolen, i nærmiljøet eller på studiereisen?

Sosialt ansvar

Folkehøgskolene har en tradisjon for å drive solidaritetsarbeid. Sosialt ansvar og rettferdig fordeling er like viktige bærekrafttema som miljø. Tiltak er ikke bærekraftige om de belaster det psykososiale miljøet eller bidrar til urettferdighet.

Om folkehøgskolen ønsker å sette søkelys på sosiale forhold i sitt bærekraftsarbeid er dette bra. Det kan være temaer relatert til lokale forhold på egen skole eller andre folkehøgskoler.

For eksempel forsket en gruppe på en av pilotskolene på ungdoms syn på psykisk sykdom. Det kan også være andre samfunnsspørsmål enten koblet opp mot lokalmiljøet eller nasjonale spørsmål. På en pilotskole var det en gruppe elver som ønsket å forske på bostedsløse. Hvordan de ble behandlet og folks syn på dem. En tredje gruppe var interessert i å finne ut hvorfor ikke ungdom er mer engasjerte i samfunnsspørsmål.

Det er mange andre kloke samfunnsspørsmål som kan undersøkes. For eksempel kan et spennende forskningstema være dyrevelferd i sammenheng med matproduksjon. Hva er prisen dyrene betaler for at vi skal få billig kjøtt? Eller hvordan er det å bli gammel i Norge? Eller hva gjør følelsen av å alltid måtte være vellykket med oss? Hva er fordeler og ulemper med karakterer i skolen?

Et annet perspektiv kan være å ta for seg noen vanlige produkter som klær, sko og elektronikk, og

følge det økologiske og sosiale fotavtrykket til produktene. Hvor er de laget og hva kan vi finne ut om arbeidsforholdene til dem som lager dem? Hvordan belaster den lokale produksjonen det lokale miljøet? Eller er all bistand god? Kan bistand eller nødhjelp for eksempel bidra til å ødelegge lokalt næringsliv. Går det an å prøve å finne ut noe om hvordan norske oljepenger brukes, hvordan er etikken her? Hvor åpen er informasjonen?

Økonomi - den tredelte bunnlinjen

Om ikke økonomien holder, får vi ikke gjennomført noe. Utfordringen er at den økonomiske bunnlinjen blir eneste styringsparametere. Og det er ikke så rart. Vår egen økonomi er nærmest oss selv og det kan være vanskelig å ta andre hensyn når økonomien er trang. Nå begynner imidlertid flere og flere å styre etter den tredelte bunnlinjen: People, Profit, Planet eller mennesker, økonomi og miljø. Myndighetene snakker om det grønne skiftet og at vi må styre mot en grønn økonomi.

Miljøledelse og en bærekraftig drift innebærer å styre etter grønne økonomiske prinsipper. Ofte vil dette også gi bedre økonomi. Når vi kjøper det vi trenger, kjøper kvalitet, vedlikeholder og reparerer, da sparer vi miljø og penger. Gjør vi tiltak som reduserer energiforbruket eller installerer varmepumper, så sparer vi miljøet og reduserer kostnader. Når vi begrenser vannforbruket eller avfallsmengden koster det mindre. Mer mat laget fra grunnen av, mindre matsvinn og mindre kjøtt vil både gjøre godt for elevenes helse,

redusere kostnader og spare miljøet. En skole som får et godt rykte gjennom å ha en bærekraftig drift, kan fort få mange flere søkere og dermed bedres økonomien. For å sette dette i sammenheng kan et forskerspørsmål være å se på om bærekraftig drift på skolen også gir økonomisk gevinst?

Myndighetene ønsker at skolene skal bli miljøsertifiserte, at de skal vurdere energibruk og energimerkebygninger. De ønsker å stimulere til å velge miljømerkede, økologiske og fairtrade produkter. Når skolen gjør miljøtiltak, fortell om det, skryt av det. Myndighetskrav gir en forpliktelse tilbake igjen. Når skolene gjør som de sier, kan vi kreve støtte tilbake.

Vi er på vei

Og husk, velg dere ut noen satsingsområder og noe dere ønsker å gjøre noe med. Sett dere delmål og gjennomførbare mål. Ikke legg lista så høyt at dere ikke klarer å gjennomføre planene deres. Når dere har nådd mål, eller fått til noen erfaringer, vær stolte av det dere har gjort. Litt er mer enn ikke noe. Arbeidet med å skape en god og bærekraftig folkehøgskole som har et lavt økologisk fotavtrykk og utdanner elever som opplever seg som en del av løsningen, er en jobb som er viktig langt utover de konkrete resultatene vi får. Vi viser vei mot en bærekraftig framtid. Det er summen av det vi gjør som gir resultater til slutt. Vær stolte av jobben dere gjør.

En del varer har merker som skal hjelpe oss å ta bærekraftige valg. Disse er kanskje de mest kjente:

Oversikt over hva de forskjellige merkene betyr, finner du her i Framtiden i våre henders merkeguide: framtiden.no/merkeguiden

Energismart.no er et nettsted med energismarte løsninger og produkter driftet av Naturvernforbundet.

Erdetfarlig.no er Miljødirektoratets nettside med oversikt over hvordan vi kan unngå de verste stoffene.

Miljoindex.no gir en oversikt over miljøsertifiserte leverandører. Aktuelle sertifiseringer er Miljøfyrtårn, Svanemerket, ISO og Emas. Skolen kan sertifiseres som Grønt Flagg (fee.no) eller Miljøfyrtårn.

Hormonsjekken hos Forbrukerrådet: Her finner du en app som kan brukes for å sjekke innholdet i pleieprodukter.

Miljostatus.no er Miljødirektoratets nettside om artikler relatert til klima og miljø i Norge.

Energimerking.no gir informasjon om energimerking av hus og produkter.

Enova.no svarer på energispørsmål og gir støtte til energiltak

Miljojare.no er et nettsted som gir tips til undervisning og aktiviteter.

Organisasjoner:

Oikos, Økologisk Norge er en medlemsorganisasjon for interesserte i økologisk mat, produkter og dyrking.

Regnskogsfondet er en norsk organisasjon som jobber for å bevare regnskogen

Naturvernforbundet er Norges eldste medlemsbaserede natur og miljøorganisasjon

Framtiden i våre hender er Norges største miljøorganisasjon som arbeider for et etisk forsvarlig og miljøvennlig forbruk, og en rettferdig fordeling av jordas ressurser

WWF Norge arbeider med å beskytte natur og hav for en forbedret norsk klima og energipolitikk

Greenpeace er en internasjonal organisasjon som med ikke-voldelige og kreative konfrontasjoner arbeider for å avsløre globale miljøproblemer og tvinge fram nødvendige grønne løsninger.

Zero er en stiftelse som jobber for å begrense de menneskeskapte klimaendringene og møte verdens voksende energietterspørsel uten å skade miljøet.

Bellona er en stiftelse som arbeider med bærekraftige klimaløsninger og en økt økologisk forståelse og vern av natur, miljø og helse.

Utviklingsfondet er en miljø- og utviklingsorganisasjon som støtter fattige mennesker i deres eget arbeid for å kunne fø seg selv, komme seg ut av fattigdom og sikre miljøet

Spire er Utviklingsfondets ungdomsorganisasjon. Det er en miljø og utviklingsorganisasjon som jobber for en rettferdig og bærekraftig verden.

Natur og Ungdom er en medlemsorganisasjon for ungdom opp til 25 år som jobber for å begrense de menneskeskapte klimaendringene og ta vare på naturmangfoldet

Changemaker er en ungdomsorganisasjon for ungdom mellom 13 og 30 år, som jobber med utviklingspolitikk og som ønsker å fjerne de grunnleggende årsakene til fattigdom og urettferdighet i verden

Stiftelsen **Idemarken.no** skal ved å fremme bruk av erfaringer fra sosiale, kulturelle og økologiske forsøk medvirke til samfunnsendringer hvor sosiale mål, miljø og ressursansvar er prioritert framfor materielt og økonomisk nivå.

Flere bistandsorganisasjoner kan være gode ressurser spesielt i forhold til fattigdomsproblematikk og fordelingsspørsmål. De har alle gode og oppdaterte nettsider.

Her er noen:

Fredskorpset

Norsk Folkehjelp

Amnesty International

Redd barna

Kirkens Nødhjelp

Røde kors

Attac

Unicef

Flyktninghjelpen

Nettstedet **global.no** er en god ressurside på bistand og fordelingsspørsmål.

Nyttige lenker:

FNs bærekraftsmål 2015-2030:

<https://sustainabledevelopment.un.org/topics>

Vår felles framtid:

<http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>

FN sambandet bærekraftig utvikling:

<http://www.fn.no/Tema/Baerekraftig-utvikling/Hva-er-baerekraftig-utvikling>

Oktober 2015

Utgitt av: Framtiden i våre hender og Folkehøgskolene

Trykket med støtte fra: Sparebankstiftelsen og Bergesenstiftelsen

SPAREBANKSTIFTELSEN DNB

BERGESENSTIFTELSEN

Design: Magnolia design as

Trykk: Fladby as

Opplag: 200

Trykket på miljøsertifisert papir.

Fredensborgveien 24G, 0177 Oslo

Telefon: +47 22 03 31 50

E-post: post@framtiden.no

facebook.com/framtidenivh

folkehøgskolene

Postboks 420 Sentrum, 0103 Oslo

Telefon: +47 22 47 43 00

facebook.com/Alle-Folkehogskolene-i-Norge